

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

Гуманітарно-педагогічний факультет

УДК 327(479.22+479.24+560)

ПОГОДЖЕНО

Декан гуманітарно-педагогічного
факультету

_____ Савицька І.М.
«__» _____ 2024 р.

ДОПУСКАЄТЬСЯ ДО ЗАХИСТУ

Завідувач кафедри міжнародних
відносин і суспільних наук

_____ Хвіст В.О.
«__» _____ 2024 р.

МАГІСТЕРСЬКА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему

**Місце Грузії та Азербайджану у зовнішній
політиці Туреччини на сучасному етапі**

Спеціальність 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та
регіональні студії»

Освітня програма «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та
регіональні студії»

Орієнтація
освітньої програми освітньо-професійна

Гарант освітньої
програми канд. іст. наук, доцент _____ Кравченко Н.Б.

Керівник магістерської
кваліфікаційної роботи док. іст. наук, проф. _____ Білан С.О.

Виконала _____ Щербина С.С.

КИЇВ – 2024

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ
ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ**

ЗАТВЕРДЖУЮ
завідувач кафедри міжнародних відносин
і суспільних наук

_____ Хвіст В.О.
«___» _____ 2023 р.

ЗАВДАННЯ
ДО ВИКОНАННЯ МАГІСТЕРСЬКОЇ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТУ
Щербина Софія Сергіївна

Спеціальність **291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії»**

Освітня програма **«Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії»**

Орієнтація освітньої програми **освітньо-професійна**

Тема магістерської роботи: **«Місце Грузії та Азербайджану у зовнішній політиці Туреччини на сучасному етапі»**

затверджена наказом ректора НУБіП України від

27.10.2023 р.

Термін подання завершеної роботи на кафедру

2024.11.26.

Вихідні дані до магістерської роботи:

- 1) наукові дослідження з питань формування зовнішньої політики Туреччини;
- 2) вітчизняні та зарубіжні літературні джерела з проблеми дослідження;
- 3) тексти протоколів зустрічей, спільні заяви, декларації, меморандуми, угоди.

Перелік питань, що підлягають дослідженню:

- проаналізувати передумови формування зовнішньої політики Туреччини та вплив геополітичних факторів на її функціонування;
- розкрити основні вектори співпраці Грузії з Туреччиною;
- виділити основні пріоритетні напрями взаємодії Азербайджану з Туреччиною;
- виокремити проблеми зовнішньої політики країн Південного Кавказу;
- розкрити перспективи розвитку сучасної зовнішньо-політичної ситуації Туреччини та роль Південного Кавказу в її формуванні.

Дата видачі завдання

20.10.2023 р.

Керівник магістерської роботи

_____ Білан С.О.

Завдання прийняв до виконання

_____ Щербина С.С.

РЕФЕРАТ

**магістерської роботи
студентки магістратури гуманітарно-педагогічного факультету
спеціальності 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та
регіональні студії»,
освітньо-професійної програми «Міжнародні відносини, суспільні
комунікації та регіональні студії»
Національного університету біоресурсів і природокористування України
Щербини Софії Сергіївни
на тему: «Місце Грузії та Азербайджану у зовнішній політиці Туреччини
на сучасному етапі»**

Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Основний текст магістерської роботи викладено на 94 сторінках, у тому числі робота містить 69 використаних джерел.

Робота присвячена формуванню зовнішньої політики Туреччини на сучасному етапі по відношенню до Азербайджану та Грузії. Зовнішній політиці Туреччини характерне вміння визначати пріоритетні напрямки, визначати прагматичні завдання та виробляти ефективну політику їх реалізації. На сучасному етапі Туреччина позиціонує себе як регіональний лідер і країна, яка прагне стати значущим глобальним гравцем. Політику сучасної Туреччини не можна розглядати ні як зміну орієнтації («зміщення осі»), ні як відродження імперських традицій. Вона спрямована на розвиток відносин з тими регіонами світу, де країна має свої політичні, економічні, безпекові та інші інтереси.

Перетворення Туреччини на «центральну» і «торговельну» країну дає їй можливість позиціонувати себе як важливого регіонального та позарегіонального актора, бути посередником у вирішенні нагальних питань у різних сферах відносин, стати донором ініціатива та економічна допомога. Цьому також сприяє економічне піднесення Туреччини, поява в країні «анатолійських тигрів», що, відповідно, потребує розширення ринків збуту турецької продукції. Великий вплив на формування, спрямованість і практичну реалізацію зовнішньої політики Туреччини має поняття «стратегічна глибина». Більшість аналітиків і вчених оцінюють його як претензійне. Проте час показав, що, реалізуючи виважену політику, як внутрішню, так і зовнішню, уряд Р. Ердогана зумів досягти значних результатів, зокрема посилити свою регіональну вагу та стати ініціатором багатьох позитивних процесів на міжнародній арені, розширити зону власних інтересів і діапазон партнерських відносин.

Ключові слова: зовнішня політика, Туреччина, Азербайджан, Грузія, Південний Кавказ.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1 ГЕОПОЛІТИЧНІ ТА ІСТОРИЧНІ ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ТУРЕЧЧИНИ	10
1.1. Історичні передумови формування зовнішньої політики Туреччини	10
1.2. Роль геополітичних факторів у розвитку Туреччини	26
Висновки до розділу 1.....	35
РОЗДІЛ 2 ВЗАЄМОВІДНОСИНИ КРАЇН ПІВДЕННОГО КАВКАЗУ	37
2.1. Формування зовнішньополітичного курсу Грузії на сучасному етапі	37
2.3. Пріоритетні напрями взаємодії Азербайджану з країнами регіону	51
Висновки до розділу 2.....	63
РОЗДІЛ 3 ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПІВДЕННО-КАВКАЗЬКОГО ВЕКТОРУ У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ ТУРЕЧЧИНИ	65
3.1. Проблеми зовнішньої політики країн Південного Кавказу .	65
3.2. Перспективи розвитку сучасної зовнішньо-політичної ситуації Туреччини та роль Південного Кавказу в її формуванні	77
Висновки до розділу 3.....	82
ВИСНОВКИ.....	84
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	88
ДОДАТКИ.....	95

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ПСР – Партія справедливості та розвитку

ЄС – Європейський союз

США – Сполучені Штати Америки

СНД – Співдружність Незалежних Держав

ООН – Організація Об'єднаних Націй

ГУАМ – регіональне об'єднання чотирьох держав: Грузії, України, Азербайджанської Республіки та Республіки Молдова

ВСТУП

Сучасна зовнішня політика Туреччини зумовлена особливостями геополітичного розташування та історичними традиціями державотворення, які формувалися протягом багатьох століть. Туреччина розташована в центрі Північної Месопотамії, яку аналітики називають найважливішим геостратегічно важливим регіоном світу. Країна відіграє помітну роль у семи абсолютно різних регіонах: Західній Європі, Балканах, Східному Середземномор'ї, Близькому Сході, Кавказі та Каспійському морі, Центральній Азії та Чорному морі, або, образно кажучи, «між зірками та півмісяцем». Після розпаду СРСР Туреччина визначила для себе сферу інтересів, яка простягається «від Балкан до Західного Китаю» – території, які випали з турецької зовнішньої політики не тільки з початку «холодної війни», а й від заснування республіки. Фахівці Вашингтонського інституту близькосхідної політики зазначають, що Сполучені Штати цінують Туреччину через її «геостратегічне розташування». Важливість стратегічного положення Туреччини зростає через її близькість до джерел енергії: Каспійського моря та Північного Ірану. Туреччина є основним споживачем і транзитером енергетичних ресурсів, що дозволяє їй відігравати значну роль у «геополітиці трубопроводів». У сучасній зовнішній політиці Туреччина зосереджує свої основні зусилля на напрямках, які приносять швидкі результати, надаючи перевагу тим програмам, які також забезпечують значну економічну вигоду.

Для зовнішньої політики Туреччини характерне вміння визначати пріоритетні напрямки, визначати прагматичні завдання та виробляти ефективну політику їх реалізації. На сучасному етапі Туреччина позиціонує себе як регіональний лідер і країна, яка прагне стати значущим глобальним гравцем. Політику сучасної Туреччини не можна розглядати ні як зміну орієнтації («зміщення осі»), ні як відродження імперських традицій. Вона спрямована на розвиток відносин з тими регіонами світу, де країна має свої політичні, економічні, безпекові та інші інтереси.

Перетворення Туреччини на «центральною» і «торговельною» країною дає їй

можливість позиціонувати себе як важливого регіонального та позарегіонального актора, бути посередником у вирішенні нагальних питань у різних сферах відносин, стати донором ініціатива та економічна допомога. Цьому також сприяє економічне піднесення Туреччини, поява в країні «анатолійських тигрів», що, відповідно, потребує розширення ринків збуту турецької продукції. Великий вплив на формування, спрямованість і практичну реалізацію зовнішньої політики Туреччини має поняття «стратегічна глибина». Більшість аналітиків і вчених оцінюють його як претензійне. Проте час показав, що, реалізуючи виважену політику, як внутрішню, так і зовнішню, уряд Р. Ердогана зумів досягти значних результатів, зокрема посилити свою регіональну вагу та стати ініціатором багатьох позитивних процесів на міжнародній арені, розширити зону власних інтересів і діапазон партнерських відносин.

Актуальність даної теми зумовлена місцем Туреччини в сучасній системі міжнародних відносин та її особливим геополітичним значенням у чорноморському регіоні.

Особливої уваги заслуговує вивчення досвіду Туреччини у формування зовнішньої політики в регіоні, врахування власних інтересів, реалізацію та закріплення зовнішньополітичної позиції країни, яка відповідає національним інтересам у сучасному динамічному та глобалізаційному світі.

Ступінь дослідженості теми. Дослідження проблеми формування зовнішньої політики Туреччини на сучасному етапі потребує наукового аналізу як українських, так і зарубіжних істориків, політологів, дипломатів, аналітиків тощо.

Серед українських дослідників цієї проблематики слід назвати Авдєєва О., П. Варбанця, Р. Демчишак, М. Воротнюк, Є. Габер, О. Котелянець та інших.

З-поміж іноземних авторів, які досліджують цю тему, варто відзначити М. Більхана, А. Давутоглу, М. Иогютчу, С. Стерн, І. Туран, К. Федан, С. Ульгена.

Метою роботи є дослідити та проаналізувати основні напрями зовнішньої політики Туреччини щодо Грузії та Азербайджану на сучасному етапі.

Для досягнення мети дослідження, необхідно вирішити такі **завдання**:

- проаналізувати передумови формування зовнішньої політики Туреччини та вплив геополітичних факторів на її функціонування;
- розкрити передумови формування зовнішньополітичного курсу Грузії;
- виділити основні пріоритетні напрями взаємодії Азербайджану з країнами регіону;
- виокремити проблеми зовнішньої політики країн Південного Кавказу;
- розкрити перспективи розвитку сучасної зовнішньо-політичної ситуації Туреччини та роль Південного Кавказу в її формуванні.

Об'єктом дослідження є зовнішня політика Туреччини.

Предмет дослідження – розвиток південно-кавказького вектору зовнішньої політики Туреччини.

Методи дослідження. Відповідно до мети магістерської роботи та поставлених завдань були використані такі **методи дослідження**:

- теоретичні – аналіз, синтез, узагальнення, порівняння і систематизація (вивчався вплив політичного, економічного й гуманітарного чинників на формування зовнішньополітичних інституцій України);

- комплексні – методи аналізу та сходження від абстрактного до конкретного, моделювання (формування зовнішньополітичних інституцій під впливом різних чинників);

- емпіричні – спостереження, порівняння, опис.

Наукова новизна даної роботи полягає в тому, що *вперше* було проведено комплексне дослідження зовнішньої політики Туреччини та перспективи її розвитку; *конкретизовано* вплив турецької зовнішньої політики на регіон Північного Кавказу; *набули, подальшого розвитку* оцінка діяльність та значення зовнішньої політики сучасної Туреччини.

Практичне значення отриманих результатів полягає у вивченні

зовнішньої політики Туреччини на сучасному етапі, її вплив на регіон Північного Кавказу.

Апробація результатів дослідження. Основні ідеї та положення магістерського дослідження було оприлюднено на наукових конференціях, семінарах та конгресах, наукових виданнях, зокрема: Щербина С. Зовнішній політиці Туреччини в контексті взаємодії з Азербайджаном // Всеукраїнський науково-практичний вебінар «Європейський вибір України: історичний аспект, сьогодення та перспективи» 09.05.2024 р.; Щербина С.С. Місце Азербайджану в зовнішній політиці Туреччини на сучасному етапі. // Україна та світ в умовах російської збройної інтервенції (з 2014 р.) / за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції, Київ, 6 червня 2024 р. К., 2024. С. 109-111.

Робота складається із трьох логічно-пов'язаних розділів. У першому розділі розглядається історичні передумови формування зовнішньої політики Туреччини. Другий розділ описує передумови формування зовнішньої політики Грузії та Азербайджану. У третьому розділі проводиться аналіз сучасних проблем політики країн Південного Кавказу та перспективи розвитку сучасної зовнішньо-політичної ситуації Туреччини. Робота займає 94 сторінки, містить 4 додатків. Список використаної літератури містить 69 джерел.

РОЗДІЛ 1. ГЕОПОЛІТИЧНІ ТА ІСТОРИЧНІ ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ТУРЕЧЧИНИ

1.1. Історичні передумови формування зовнішньої політики Туреччини

На сучасному етапі розвитку міжнародних відносин Турецька Республіка набуває статусу значного регіонального гравця, розширює географію своїх інтересів і декларує наміри стати впливовим глобальним актором. Сучасні зовнішньополітичні пріоритети Туреччини сформовані на основі концепції «Стратегічної глибини», запропонованої міністром закордонних справ цієї країни, відомим вченим Ахметом Давутоглу.

Протягом сучасної історії Туреччина мала 3 республіки: перша – 1923-1960 рр., друга – 1961-1980 рр., третя існує з 1982 р. З моменту створення Туреччини до 2010 р. збройні сили країни та їх вищий орган управління – Вища військова рада Туреччини – мала великий вплив на внутрішню та зовнішню політику країни, про що свідчать 4 перевороти, здійснені військовими в 1960 р., 1971 р., 1980 р. і 1997 р. Протягом 1960-1980-х років чотири президенти Туреччини були військовими. Вище військове командування виступало гарантом республіканського світського ладу країни. Вплив військових на державну політику не мав правового підґрунтя до ухвалення чинної Конституції 1982 р., однак у 2010 р. їх позбавили цього права.

Кілька слів про Першу Турецьку Республіку (1923-1960 рр.). Історичною попередницею сучасної Туреччини була Османська імперія, яка припинила своє існування після Першої світової війни. 29 жовтня 1923 р. в результаті перемоги національно-визвольного руху під проводом генерала Мустафи Кемалю у війні за незалежність проти держав Антанти була проголошена 1-а Турецька республіка. Першим президентом країни став Мустафа Кемаль (у 1934 р. отримав прізвище Ататюрк – «батько турків»). Згідно з Конституцією 1924 р. Туреччина була парламентською республікою. Вища влада в державі належала однопалатному законодавчому органу – Великим народним зборам,

які обирали президента. Халіфат було ліквідовано, іслам втратив статус державної релігії. Конституція гарантувала обмежені права і свободи громадян (слова, зборів, друку) в інтересах національної єдності. До 1950 р. в країні існувала однопартійна система. Єдиною була Народно-республіканська партія. У 1926 р. в результаті схвалення меджлісом Цивільного кодексу іслам втратив статус державної релігії. Більшість мусульманських норм про сім'ю були замінені світськими законами, а арабський алфавіт замінено латинським. Кодекс встановив нові форми власності, запровадив європейський (григоріанський) календар і дозволив турецьким жінкам знімати покривала. Були закриті гробниці, мавзолеї, будинки дервішів, релігійні предмети вилучено зі шкільної програми, заборонено з'являтися в традиційному одязі в громадських місцях. Водночас у всіх установах були встановлені портрети та скульптури вождя, які прикрашали площі по всій Туреччині в 1931 р. Мустафа Кемаль проголосив програму розвитку державного устрою Туреччини («кемалізм»), яка включала: республіканізм, секуляризм, опора на народ, національна єдність, тюркізм, етатизм. Державні установи та політичні партії не мали права втручатися у справи будь-якої релігії. З 1934 р. введено прізвища громадян. Жінки отримали право обирати і бути обраними до парламенту. Республіканська влада запропонувала нову концепцію тюркізму – турецький націоналізм, яка відображала турецьку національну ідею і робила особливий акцент на суворому дотриманні суверенітету Туреччини на власній території. До 1938 р. Ататюрк остаточно реформував суспільну систему Туреччини, перетворивши її на світську державу з домінуванням державного сектора в економіці [10, С. 34].

Основні принципи зовнішньої політики Ататюрка можна розставити за такими пріоритетами:

По-перше, реалізм, що означав відмову від безплідних мрій у визначенні цілей зовнішньої політики. Фраза Ататюрка добре відома і часто цитується в Туреччині – «дайте нам знати наші межі».

По-друге, незалежність. Цей принцип базувався на тому, що Османська

імперія в останній період свого існування економічно, політично і фінансово залежала від зовнішніх сил і держав. Тому, за словами Ататюрка, справжня незалежність держави полягає в «справжній політичній, фінансовій, економічній, правовій, військовій і культурній незалежності».

По-третє, миролюбність. Цей принцип трактується як прагнення жити в мирі, але при необхідності готовність боротися за мир.

По-четверте, безпека. Тут ідеться про необхідність військових і економічних заходів, щоб молода республіка могла захиститися. Водночас задля власного захисту та захисту миру в регіоні перевага віддається політиці балансу та допускається створення міжнародних альянсів.

По-п'яте, прозахідництво. Незважаючи на військові дії проти західних держав, новостворена Турецька Республіка використовувала всі можливості для зближення із Заходом. Вирішальну роль у цьому відіграла політика модернізації Ататюрка. Зовнішня політика слугувала меті досягнення рівня найрозвиненіших країн, а зближення із західними країнами було мотивовано прагненням стати частиною сучасної цивілізації.

По-шосте, раціоналізм. Відповідно до цього принципу нова держава мала дотримуватись норм міжнародного права. Зовнішня політика Туреччини, на думку Ататюрка, повинна керуватися не ідеологічними догмами та упередженнями, а розумом і знаннями. Водночас дипломати повинні діяти не відповідно до історичної дружби чи ворожнечі з країнами, а радше керуватися мінливими реаліями та взаємними інтересами. [38, С. 154]

Після Другої світової війни під тиском США та країн Західної Європи керівництву Народної республіканської партії вдалося реформувати кемалістський режим. Відбувся частковий демонтаж авторитарно-однопартійної політичної системи та державної монополії в економіці. Протягом 1950-1960-х років найвпливовішою була Демократична партія. Проте перший досвід політичної та економічної лібералізації не дав бажаних результатів. У середині 1950-х років Меджліс ухвалив 6 законів, які обмежували демократичні конституційні свободи і надавали владі право

переслідувати представників опозиційних партій, контролювати профспілки та інші організації. На дострокових виборах 1957 р. Демократична партія, щоб заручитися підтримкою консервативно налаштованих громадян, зробила ставку на відновлення релігійних традицій (молитва арабською мовою, релігійні свята). Це викликало масові протести та невдоволення прихильників світської держави, зокрема військових, які у травні 1960 р. здійснили державний переворот, звинувативши Демократичну партію у зловживанні владою, і скасували Конституцію. Влада переходила до військових – Комітету національної єдності. У 1961 р. на всенародному референдумі була прийнята нова Конституція. Він розширював основні права і свободи громадян (віресповідання, слова і друку, гарантував рівноправність немусульманам). Парламент став двопалатним. Президент був обраний на 7 років і був змушений залишити свою партію та залишитися поза політикою. [10, с. 15]

Друга Турецька Республіка (1961–1980 рр.). З кінця 1961 р. до 1980 р. на політичній сцені Туреччини домінували Республіканська народна партія та Партія справедливості, які сформували більшість коаліційних урядів. Суспільно-політичне життя 1960-1970-х років характеризується активізацією лівих сил, що виявилось у виступах робітничого класу, створенні перших легальних робітничих партій, Конфедерації революційних робітничих профспілок, а також громадські організації. Лівий рух був розпорошеним, не мав єдиного керівного центру. Реакцією на його посилення стала активізація правих сил на чолі з Партією націоналістичного руху («Сірі вовки»), які зробили ставку на терор. Економічні проблеми, спричинені великим зовнішнім боргом, невирішеним аграрним питанням, зростанням цін на нафту та безробіттям, разом із поширенням тероризму призвели до чергового державного перевороту в березні 1971 р., знову здійсненого військовими. Вони ввели в країні надзвичайний стан, який діяв до парламентських виборів 1973 р. До Конституції 1961 р. були внесені зміни, які обмежували політичні свободи і права громадян. Протягом наступних 7 років на політичній арені Туреччини домінувала Республіканська народна партія, яка сформувала кілька

коаліційних урядів, які не змогли протистояти тероризму як правих, так і лівих сил, а також впоратися з кіпрською кризою та економічною економікою. стагнація. Масові народні протести та бездіяльність уряду призвели у вересні 1980 р. до нового військового перевороту та чергового оголошення надзвичайного стану, а влада в країні перейшла до Ради національної безпеки. Військовий режим заборонив Конфедерацію революційних профспілок робітників і всі політичні партії, позбавив їх лідерів і колишніх депутатів права на політичну діяльність. У 1982 р. на всенародному референдумі була схвалена нова Конституція, яка проголосила курс на побудову «керованої демократії» і дозволила обмеження громадянських і політичних прав (ЗМІ, профспілок, громадських організацій) з огляду на необхідність захисту «національна безпека», «єдність держави» та «суспільна мораль». Не можна було створювати нові партії на базі заборонених, налагоджувати зв'язки з громадськими організаціями, отримувати від них матеріальну допомогу. У школах було введено курс ісламу. Уряд отримав право вводити надзвичайний стан, а парламент знову став однопалатним, а порядок обрання Президента спростився. Військовослужбовці, викладачі та студенти вищих навчальних закладів були позбавлені права членства в політичних партіях. Збройні сили Туреччини стали гарантом світськості та європеїзму режиму, отримавши право втручатися в політику уряду в разі порушення національної єдності або республіканської форми правління.

У 1982 р. виникла Третя Турецька Республіка. З 1983 р. до кінця 1980-х рр. при владі перебувала партія «Батьківщина» на чолі з економістом Тургуттом Озалом, який став «батьком турецьких економічних реформ», в основі яких лежала ідея лібералізації економіки та зміцнення ринкових відносин шляхом відмови від жорсткого державного регулювання. Реформи Озала дозволили Туреччині досягти високих темпів зростання ВВП (до 8% щорічно) і стати новою індустріальною державою. 75% турецьких підприємств стали конкурувати з аналогічними європейськими, а частка промислової продукції в експорті країни зросла з 35% до 80%. Гострою проблемою залишалося

безробіття для Туреччини – близько 5 млн осіб, а з середини 1980-х років – курдського сепаратистського руху на чолі з Робітничою партією Курдистану. З 1987 р. була дозволена діяльність політичних партій, заборонених у 1980 р. До середини 1990-х років у політичному житті Туреччини домінували Партія «Батьківщина», Партія «Істинний шлях» і Соціал-демократична народна партія, які сформували урядові коаліції. У 1993 році, після смерті президента Озала, главою держави став Сулейман Демірель, а Тансу Чіллер, перша жінка-прем'єр-міністр в історії Туреччини, зайняла місце лідера партії «Істинний шлях».

Зрештою, реформи Озала заклали основи нинішньої стабільності Туреччини; їх певним результатом можна вважати визнання Єврокомісією Туреччини кандидатом на членство в Європейському Союзі в 1999 р.

Таким чином, з часів реформ Ататюрка Туреччина почала активну європеїзацію та скорочення відставання від провідних західних держав. Однак не можна сказати, що цей процес пройшов гладко. Реформам, особливо секуляризації, завжди був опір. Саме цей опір призвів до трьох військових переворотів під час холодної війни. Отже, положення на стику різних культур і складна історія зумовлюють коливання турецької нації щодо свого самоусвідомлення та моделі розвитку [16, С. 10].

У 1995 р. досить гучно заявила про себе проісламська фундаменталістична партія на чолі з Неджметіном Ербаканом, який більше року (квітень 1996 р. – травень 1997 р.) очолював турецький уряд. Він підтримував діяльність мусульман з метою спрямування їх на боротьбу з лівим рухом і Робітничою партією Курдистану. У країні діяли ісламські організації – культурно-просвітницька «Нурджулар» і фундаменталістська «Хезболла» («Партія Аллаха»). Під контроль «ісламістського капіталу» потрапило близько 30% економіки Туреччини. Щоб не допустити перетворення Туреччини в ісламську теократичну державу, у березні 1997 р. Рада національної безпеки зажадала від Ербакана обмежити підтримку релігійних організацій, традицій і освіти. Через загрозу військового перевороту Ербакан подав у відставку.

Партія благоденства була заборонена, а Ербакану заборонено займатися політичною діяльністю на 5 років. До середини 2002 р. були сформовані урядові коаліції на основі партії «Батьківщина» і ряду невеликих партій, включаючи пантюркістську Партію націоналістичного руху. У 2001 р. з ісламського руху в Туреччині виникла поміркована Партія справедливості та розвитку на чолі з Реджепом Таїпом Ердоганом, яка виступала за вступ Туреччини до Європейського Союзу. Партія справедливості та розвитку (ПСР) об'єднала прихильників «ісламського шляху» та частину опозиційного електорату на ідеях соціального консерватизму, демократії, економічного лібералізму та боротьби з корупцією. Економічна криза 2000-2002 років і втручання військових у політику дозволили ПСР перемогти на дострокових парламентських виборах у 2002 році. Вперше з 1987 р. було сформовано однопартійний уряд і перший за 48 років двопартійний парламент. У травні 2007 р. в Туреччині вибухнула політична криза, яка була вирішена достроковими парламентськими виборами та референдумом щодо внесення змін до Конституції. 22 липня 2007 р. ПСР вдруге перемогла на виборах. Туреччина стала парламентсько-президентською республікою, а главою держави став представник ПСР Абдулла Гюль [16, С. 12].

12 вересня 2010 р. в Туреччині відбувся черговий конституційний референдум, ініційований ПСР з метою демократизації суспільства та виконання вимог ЄС. Референдум законодавчо закріпив низку демократичних цінностей (розширив права профспілок, запровадив інститут омбудсмена). При цьому армія вперше в історії республіки була поставлена під цивільний контроль, а уряд було позбавлено будь-якого контролю Конституційним судом.

Після приходу ПСР до влади в 2002 р. Туреччина вступила в період економічного зростання і стабільності, що значно збільшило ВВП країни. Для країни була створена нова економічна модель, яку західні експерти називають «економікою ісламського протестантизму». За його ідеологією «іслам» і «економічне процвітання» стали майже синонімами. В результаті середній

клас Туреччини, який переважно складається з віруючих мусульман, значно зріс. 12 червня 2011 р. на чергових парламентських виборах ПСР здобула третю перемогу, що дало їй можливість одноосібно сформувати уряд. Міжнародні спостерігачі одностайно оцінили вибори як вільні та демократичні. У травні 2013 р. в Стамбулі та інших великих містах Туреччини почалися масові протести проти політики уряду, яка, на думку опозиції, може призвести до відходу країни від принципів кемалізму.

Правляча в Туреччині ПСР з метою зміцнення своєї влади ініціювала запровадження президентської системи «за турецьким зразком», яку іронічно назвали «султанатом Ердогана». Ідеологічно глибоко розколота опозиція також здебільшого не заперечувала проти такого розвитку подій, у результаті 10 серпня 2014 р. президентом був обраний Реджеп Таїп Ердоган. Це були перші прямі вибори президента в Туреччині, які, за словами Р. Ердоган фактично поклав край функціонуванню парламентської системи, передбаченої Конституцією.

Політика турецького президента почала розвиватися у двох напрямках. По-перше, це зміцнення президентської влади, зміцнення авторитаризму всередині країни, боротьба з опозицією та курдським сепаратизмом. По-друге, подальша реалізація претензії Анкари на посилення ролі країни в міжнародній політиці, особливо на Близькому Сході. [5, С. 131]

Провал липневого перевороту 2016 р. дозволив Р. Ердогану провести чистку політичної та бюрократичної еліти країни, давши їй свободу дій у реалізації власної внутрішньої та зовнішньої політики.

Зовнішня політика Анкари зараз виглядає суперечливо. З одного боку, турецьке керівництво отримало підтвердження правильності своєї ставки на дотримання балансу між курсом регіонального лідерства, збереженням добрих стосунків з усіма сусідами та вірністю «блоковим» зобов'язанням перед НАТО. Основним програмним документом уряду Туреччини та Партії справедливості та розвитку є стратегія «Політичне бачення 2023», оголошена під час Четвертого з'їзду ПСР 30 вересня 2012 р. Він є продовженням

передвиборчої декларації ПСР до парламентських виборів, опублікованої в квітні 2011 р. Цей документ детально викладає перспективи розвитку Туреччини до 2023 р., містить шість розділів, таких як: розвинена демократія, сильна економіка, сильна суспільство, придатне для життя середовище та всесвітньо відомі міста, провідна країна. Головною метою програми є виведення Турецької Республіки на рівень найрозвиненіших країн світу [5, С. 132].

«Політичне бачення 2023» є ініціативою президента Р. Ердогана, яка включає наступні моменти, викладені А. Давутоглу. По-перше, Туреччина прагне досягти всіх умов для членства в Європейському Союзі, щоб до 2023 р. стати впливовою державою – членом ЄС. По-друге, вона продовжить прагнути до регіональної інтеграції у формі безпеки та економічного співробітництва. По-третє, вона прагнучиме відігравати важливу роль у вирішенні регіональних конфліктів. По-четверте, вона буде активно брати участь у всіх глобальних подіях. По-п'яте, вона відіграватиме вирішальну роль у міжнародних організаціях і має стати однією з 10 найбільших економік світу [5, С. 132].

З іншого боку, сучасна зовнішня політика Туреччини на світовій арені має надзвичайно прагматичний характер, що визначає тактичні домінанти. Туреччина зосереджує свої основні зусилля на сферах, які приносять швидкі результати, і перевага віддається тим програмам, які також дають значні економічні вигоди. У травні 2016 р. Р. Ердоган відправив у відставку А. Давутоглу, звинувативши його в неефективності зовнішньої політики Туреччини. Усунувши свого останнього потенційного конкурента в партії, Р. Ердоган очолив її одноосібно.

Особливий вплив на сучасну зовнішню політику Туреччини мали три фактори:

- економічні успіхи та зміцнення позицій Туреччини як країни, яка контролює стратегічно важливі морські та сухопутні шляхи транспортування вуглеводнів;

- невступ до ЄС;

- революційна хвиля 2011 р. на Близькому Сході та в Північній Африці [5, С. 133].

Через непередбачувані наслідки «арабської весни» (особливо в Сирії), зарозумілість і прорахунки у внутрішній і зовнішній політиці Туреччина зіпсувала відносини майже з усіма сусідами, за винятком «регіонального уряду Курдистану» на півночі Іраку. Водночас помітно зросла напруга у відносинах із США, Євросоюзом та Росією. Якщо Анкара й зберегла вплив сьогодні, то головним чином завдяки своєму географічному розташуванню – безпосередній близькості до Сирії та біженців, а також готовності використовувати тактику сильної руки в дипломатичних домовленостях. Процес європейської інтеграції Туреччини, який помітно активізувався після приходу до влади Р. Ердогана за результатами парламентських виборів 2002 р., фактично зупинився у 2005 р. Ця пауза «була вдало використана політичним керівництвом Туреччини для переорієнтації громадської думки на турецького населення в напрямі більш незалежної зовнішньої політики». Однак наприкінці 2015 р. з'явилася можливість покращити відносини між Туреччиною та ЄС. Коли ЄС мав справу з масовим потоком біженців із Сирії та Іраку через Туреччину до Греції, тодішній прем'єр-міністр Туреччини А. Давутоглу скористався нагодою, щоб представити Туреччину як ключ до вирішення кризи. У березні 2016 р. ЄС і Туреччина, яка тоді була кандидатом на членство, підписали угоду. Згідно з його умовами, Туреччина перешкоджатиме біженцям перетинати свою територію на сусідні Балкани та в Грецію (і прийматиме тих, хто вже там), в обмін на що ЄС розгляне візову лібералізацію для Туреччини за прискореною процедурою та надасть Анкарі доступ до Європейського Союзу. Союз. Але невдовзі Р. Ердоган почав використовувати кризу мігрантів для шантажу ЄС і відмовився змінювати законодавство у сфері боротьби з тероризмом, яке було спрямоване на придушення збройних повстань курдів у Туреччині та Сирії. [5, С. 133]

Однак у 2017 р. мрії про євроінтеграцію знову розбилися. Р. Ердоган порівняв Європу з «нацистами» і пообіцяв «завалити Європу біженцями»,

відмовившись від раніше укладеної угоди. У телевізійній промові після референдуму в неділю ввечері Р. Ердоган заявив, що серед його перших кроків буде «розгляд можливості повернення смертної кари». Європейські політики неодноразово заявляли, що ухвалення такого рішення автоматично дискваліфікує Анкару як можливого члена Союзу. У 2017 р. президент Туреччини заявив, що його країна більше не потребує членства в ЄС. У той же час у відносинах Туреччини зі Сполученими Штатами також виникли серйозні проблеми. Сполучені Штати неохоче відповідають на декларативну вимогу Туреччини видати Гюлена (офіційні турецькі ЗМІ (далі – ЗМІ) оголосили його духовним лідером путчистів 2016 року), який проживає в США з 1999 р. Що ще гірше, проурядові турецькі ЗМІ розпочали кампанію, звинувачуючи НАТО в допомозі переворотам. На турецько-американські відносини також негативно вплинули такі події, як арешт співробітника посольства США в Туреччині та заборона на видачу віз; розміщення турецьких військ в Ідлібі; побиття курдських і вірменських протестувальників у Вашингтоні охоронцями Р. Ердогана перед резиденцією турецького посла тощо. [5, С. 133]

Сирія та Росія стали ще одним кордоном, що символізує відхід Туреччини Ердогана від «нуля проблем» (так називали політику відсутності проблем із сусідами). У листопаді 2015 року Туреччина збила російський військовий літак, який порушив повітряний простір Туреччини лише на 15 секунд. Руйнування відбулося після бомбардування Росією повстанських груп сарафістів і джихадистів у Сирії, які були сформовані, фінансовані та озброєні Туреччиною. Країні довелося зіткнутися з майже повною втратою російських туристів, а також з російською блокадою експорту продовольства. Тому Туреччина, побоюючись російської помсти, так і не наважилася використати повітряний простір Сирії. Крім того, Росія зміцнила відносини з Робітничою партією сирійських курдів і надала авіаційну підтримку курдським ополченням у боротьбі з «Ісламською державою». [5, С. 133]

Звернемо увагу на зовнішню політику Туреччини в період 1923–2013 рр. Нова Туреччина була офіційно визнана міжнародним співтовариством 24

липня 1923 р. після укладення відповідного Лозаннського мирного договору. 17 грудня 1925 р. Туреччина уклала з СРСР договір про дружбу і нейтралітет. Добросусідська співпраця між двома державами зберігалася до початку Другої світової війни. У 1932 р. Туреччина вступила до Ліги Націй, а в 1934 р. – до Балканської Антанти. У 1936 р. Туреччина підписала в Монтре (Швейцарія) Конвенцію, яка переглянула на користь Туреччини статті Лозаннського договору про Чорноморські протоки, а в 1937 р. Туреччина стала учасником Саадабадського пакту (Тегеран) «Про утворення Близькосхідної Антанти». Відносини з арабськими країнами були прохолодними через прозахідну та антиісламську політику Ататюрка та погіршилися після 1939 року, коли Франція була змушена передати підмандатну сирійську провінцію Александретта (Хатай) Туреччині. Під час Другої світової війни турецька дипломатія вміло маневрувала між ворогуючими сторонами, використовуючи придуманий нею феномен «турецького нейтралітету», в результаті чого Туреччина змогла уникнути прямої участі в бойових діях, зберегти свій людський потенціал та інфраструктуру, забезпечити безпеку членство в ООН. 23 лютого 1945 р. Туреччина відмовилася від нейтралітету, перейшовши на бік антигітлерівської коаліції. Вимоги СРСР (з 1945 р.) спільної радянсько-турецької оборони чорноморських проток і військово-морської бази в протоці Дарданелли сприяли тому, що Туреччина стала стратегічним союзником США і отримувала від них допомогу в рамках «Доктрина Трумена» та «План Маршалла». Туреччина стала однією з країн-засновниць ООН і Ради Європи, а в 1951 р. приєдналася до Північноатлантичного альянсу і брала участь у Корейській війні 1950–1953 років, а зараз – у миротворчих операціях під егідою ООН і НАТО. На її території розташовані американські військові бази, а в 1959–1962 рр. були розміщені ракетно-ядерні установки. Туреччина мала найдовший кордон з СРСР і захищала 1/3 сухопутних кордонів НАТО від країн Варшавського договору. [3, С. 47]

Після Другої світової війни зовнішня політика Туреччини була орієнтована у двох напрямках: з одного боку, політика промислового розвитку

та вступу до ЄС, а з іншого боку, через свою східну та ісламську орієнтацію Туреччина прагне ідентифікувати себе з Близький Схід і Центральна Азія. Під час холодної війни радянське домінування в Центральній Азії та на Кавказі перешкоджало турецьким зусиллям у цьому напрямку, тоді як асоціація Туреччини з Ізраїлем і альянс з Вашингтоном затьмарювали прямі відносини з Близьким Сходом. Туреччина служила південним флангом НАТО і опорою безпеки США. Результатом стала політична ізоляція від Близького Сходу, протистояння з Північчю.

Особливе становище Туреччини по відношенню до Європи, з одного боку, і до ісламського Півдня, з іншого, створює особливу геополітичну конфігурацію її національних інтересів. Європі важко сприймати Туреччину як її невід'ємну частину; воно сприймається як щось чуже. Участь Туреччини в Північноатлантичному альянсі є скоріше наслідком «холодної війни» та геостратегічних уподобань Сполучених Штатів, ніж усвідомлення спільних європейських інтересів. Багаторічний конфлікт з більш «європейською» Грецією, кіпрська проблема, особлива позиція в боснійській кризі, по відношенню до курдів – все це не сприяє скорішому включенню Туреччини в інші європейські структури. [2, С. 15]

Турецькі амбіції в балканському регіоні базуються на вірі в те, що розпад СРСР і СФРЮ дав Туреччині унікальний шанс відновити свій політичний, економічний, культурний і військовий вплив у колишній Османській імперії в нових формах. Саме мусульманське населення має стати одним із головних інструментів цього впливу.

Турецько-американські відносини були ускладнені Кіпрською кризою 1974 р., Нагірно-Карабахським конфліктом, а тепер спробами Конгресу США визнати геноцид вірмен в Османській імперії, розбіжностями щодо антитерористичної кампанії в Іраку (2003 р.), і ядерна програма Ірану.

З 1963 р. Туреччина є асоційованим партнером Європейського економічного співтовариства (ЄЕС). У 1978-1979 рр. вона разом з Грецією відмовилася від вступу до ЄЕС. У 1995 р. Брюссель і Анкара уклали Угоду про

створення Митного союзу, а в 1997 р. ЄС не надав Туреччині статус асоційованого члена через невизнання Туреччиною Республіки Кіпр (член ЄС з 2004 р.), невирішеність «курдського» та «вірменського» питань, а також недемократичний характер турецького законодавства. У 2000 р. Туреччина отримала статус кандидата на членство в ЄС, а в 2005 р. почалися переговори про її вступ до ЄС.

Відносини Туреччини з країнами Близького та Середнього Сходу протягом усього ХХ століття мали другорядний характер через її світський режим, орієнтацію на ЄС та США. Туреччина є співзасновником Організації Центрального договору (CENTO; 1955-1979 рр.), яка не була популярною серед арабських країн. Проамериканський курс Анкари позначився на її антиарабських позиціях в арабо-ізраїльському протистоянні та розвитку стратегічних відносин з Ізраїлем. Із сусідніми Сирією та Іраком Туреччина мала невирішені територіальні та курдські питання, а також проблему водних ресурсів Тигру та Євфрату. З 1991 р. Туреччина виступала на боці коаліції ООН проти Іраку у війні в Перській затоці. 1996-1997 рр. У зовнішній політиці Туреччини почалися радикальні зміни. З 2002 р. вона відмовилася від односторонньої орієнтації на США та ЄС і стала відстоювати цінності ісламу, відіграючи роль регіонального лідера та вирішуючи кризи, пов'язані з наслідками низки революцій 2002 р. «арабської весни» 2011 р., розвиваючи тісну економічну співпрацю з державами регіону та наполягаючи на залученні палестинської партії «Хамас» до переговорів щодо врегулювання Ізраїльсько-палестинський конфлікт. [10, С. 17]

Турецько-іранські відносини були розірвані після ісламської революції 1979 р. в Ірані та відновлені в середині 1990-х рр. Туреччина намагається грати роль посередника в діалозі Заходу з Іраном, не підтримуючи ні економічні санкції ООН проти Ірану, ні ядерну програму Тегерана.

Важливе значення має зовнішньополітична орієнтація Туреччини на співпрацю з країнами СНД. Азербайджан є головним стратегічним союзником Туреччини на Кавказі та в тюркському світі. Туреччина відстоює інтереси

Баку на міжнародній арені та підтримує його в нагірно-карабахському конфлікті. Результатом успішного економічного співробітництва Туреччини з Азербайджаном і Грузією стала реалізація транспортних проектів – нафтогазопроводів Баку-Тбілісі-Джейхан і Баку-Тбілісі-Ерзурум, залізниці Баку-Тбілісі-Карс.

Турецько-вірменські відносини ускладнюються відсутністю дипломатичних відносин і нагірно-карабахським конфліктом. Анкара блокує кордон з Вірменією і вимагає вивести свої війська з окупованих територій Азербайджану. Єреван домагається визнання (де-юре) міжнародним співтовариством і Туреччиною геноциду вірмен в Османській імперії і не визнає Туреччину посередником у врегулюванні карабахської проблеми. У 2009 р. в Цюріху (Швейцарія) були укладені перші турецько-вірменські міждержавні протоколи, згідно з якими Вірменія визнавала існуючий кордон з Туреччиною, але документи не були ратифіковані. [10, С. 19]

Після розпаду СРСР Анкара проголосила себе захисником інтересів тюркомовних держав Центральної Азії на міжнародній арені, встановила з ними тісні економічні, культурні та освітні зв'язки. З 1992 р. проводяться саміти глав тюркомовних держав, створено Агентство тюркського співробітництва і розвитку, а в 1993 р. – Організація спільного розвитку тюркської культури і мистецтва. З 2006 р. з ініціативи Туреччини утворюється Тюркська співдружність держав. 22 лютого 2008 р. в Туреччині була створена Парламентська асамблея тюркомовних держав, а при уряді Туреччини створено Департамент у справах тюрків за кордоном.

Росія є найбільшим торговельним партнером Туреччини (40 мільярдів доларів США в 2010 році) і основним постачальником газу до Туреччини. Країни співпрацюють у реалізації проекту газопроводу «Південний потік» (по дну Чорного моря) та першої в Туреччині атомної електростанції. Між державами запроваджено спрощений візовий режим. Туреччина виключила Росію з «Червоної книги» – неофіційного списку своїх стратегічних супротивників. Але інтереси Москви й Анкари не завжди збігаються, особливо

в політиці. Сферою їх неофіційного протистояння є пострадянські країни Середньої Азії та Закавказзя, а також окремі суб'єкти Російської Федерації (Татарстан, Дагестан), від поширення впливу на які Туреччина не відмовляється, а навпаки посилює. Українсько-турецькі міждержавні відносини були започатковані 17 вересня 1921 р., коли уряди УРСР і Туреччини підписали «Конвенцію про репатріацію військовополонених і цивільних». 2 січня 1922 р. між УРСР і Туреччиною було укладено Договір про дружбу і братерство 1922 р. Представники турецьких ділових кіл отримали пільги при проведенні міжнародних ярмарків в УРСР, турецькі торгові судна часто можна було зустріти в Чорному Морські та Азовські порти. У 1928–1929 рр. делегація українських діячів науки і культури перебувала в Туреччині. За словами П. Тичини, особливий інтерес у турецьких письменників викликала постать Т. Шевченка [33].

Туреччина однією з перших визнала незалежну Україну, 4 травня 1992 р. було укладено українсько-турецький договір про дружбу і співробітництво та угоду про торговельно-економічне співробітництво. Характерною рисою українсько-турецької співпраці є відсутність будь-яких проблем у політичній сфері. Між державами укладено низку документів про співробітництво в різних сферах: наукової, культурної, освітньої, молодіжної, охорони здоров'я та навколишнього середовища, оборонної промисловості, морського судноплавства тощо. Туреччина є одним із найбільших торгових партнерів та інвесторів України. Традиційною є взаємопідтримка держав у рамках міжнародних організацій: ООН, Ради Європи, Організації з безпеки та співробітництва в Європі, Організації Чорноморського економічного співробітництва, Чорноморських ВМС. Держави обмінюються досвідом з питань євроінтеграції. Співробітництво у військовій сфері здійснюється на двосторонньому рівні (угода про військово-технічне співробітництво 1994 року), в рамках Комісії Україна-НАТО та програми «Партнерство заради миру». [10]

Відповідно до українсько-турецької угоди (1994 р.) про допомогу в

репатріації кримських татар, Туреччина надала Києву понад 4 млн дол. доларів США. Анкара сприймає кримських татар як лояльних громадян України та спільноту, яка сприяє дружбі між двома країнами, відіграє ключову роль у збереженні Криму як невід'ємної частини української держави.

Країни співпрацюють у створенні енерготранспортних коридорів Схід-Захід і Південь-Північ. У 2006 р. Київ і Анкара домовилися про будівництво на території Туреччини і спільне використання нафтопроводу Джейхан-Самсун, а в 2011-2012 рр. – про будівництво газосховища та терміналу з прийому та регазифікації скрапленого газу на узбережжі Мармурового моря. Туреччина підтримала Київ у приєднанні до Трансанатолійського газопроводу. 25 січня 2011 р. між Україною та Туреччиною було підписано Спільну декларацію про створення Стратегічної ради високого рівня, яка надала українсько-турецьким відносинам статусу стратегічного партнерства. 1 серпня 2012 р. було скасовано візовий режим між державами.

Таким чином, зберігаючи союзницькі відносини з НАТО, партнерські відносини як з ЄС, так і з росією, Туреччина визначає регіональне лідерство (Балкани, Чорноморський басейн і Кавказ; Близький Схід і Східне Середземномор'я; Перська затока, Центральна Азія і Африканський Ріг) як основний пріоритет її зовнішньої політики, а також більш значуща роль на міжнародній арені як самодостатнього гравця глобального рівня. Помірний ізоляціонізм, націоналізм із зверненням до власних історичних традицій як домінанти міжнародного розвитку в останні роки в Туреччині отримали яскравий прояв. Можна прогнозувати, що в посткоронавірусному світі вищеописані тренди зовнішньої політики Туреччини будуть тільки посилюватися.

1.2. Роль геополітичних факторів у розвитку Туреччини

Доктрина «стратегічної глибини» як основа активізації Туреччини на зовнішній арені дала поштовх новому курсу у внутрішній і зовнішній політиці.

Саме такою була Туреччина на початку правління Ердогана, амбітною та прозахідною. Новий прем'єр продовжив ринкові реформи своїх попередників, які перетворили державу на потужного гравця одразу в кількох регіонах. Щоб перевести цю владу в реальний вплив на світові події, Ердоган і його зовнішньополітичний радник Давутоглу, як уже зазначалося, розробили доктрину «стратегічної глибини». На початковому етапі ця концепція базувалася на так званій політиці «нульових проблем», яка підкреслювала зацікавленість Туреччини у розвитку взаємовигідних відносин з усіма країнами світу та неконфліктність Анкари. Проте згодом Туреччина відійшла від цієї політики, оскільки усвідомила необхідність агресивно й безкомпромісно відстоювати власні інтереси [16].

Що означає «повернення до історичних витоків», яке стало одним із ключових пунктів доктрини «стратегічної глибини»? Відповідно до цього принципу Туреччина повинна була визнати свою культурну і ментальну спорідненість з країнами мусульманського світу і трансформувати ці історичні зв'язки у вигідне для країни партнерство. Тому Анкара почала приділяти велику увагу країнам Близького Сходу та Африки, активно інвестуючи та налагоджуючи різноманітні контакти. Яскравим прикладом такої політики є відносини Туреччини з Пакистаном. Вже згаданий Хаснаїм Казім описує у своїй книзі, як співробітник турецького посольства в Пакистані розповів йому про надзвичайну завантаженість і великий обсяг роботи під час поїздки Ердогана з «половиною кабінету» до Ісламабаду в 2012 році. Такі візити дуже яскраво демонструють серйозність намірів і різноманітність контактів між Туреччиною та країнами ісламського світу [16].

До речі, в рамках політики «нульових проблем» з країнами регіону Ердоган завжди був дуже стурбований своїм сприйняттям «арабською вулицею», тобто населенням країн регіону. Крістофер Філліпс, автор книги «Битва за Сирію», пише, що надзвичайно популярні турецькі серіали, перекладені арабською мовою, стали потужним інструментом «м'якої сили» Туреччини на Близькому Сході. Це яскравий приклад того, як культурна

дипломатія може сприяти покращенню іміджу країни за кордоном, і гарний приклад для наслідування Україні. Саме турбота про збереження іміджу на «арабській вулиці» стала причиною розриву Ердогана з сирійським диктатором Башаром Асадом, з яким турецький лідер раніше знайшов спільну мову.

Зокрема, у 2009 р. між Туреччиною та Сирією було підписано близько 50 угод у різних сферах, а наступного року товарообіг між країнами склав 1 мільярд доларів. Однак жахливі звірства армії Асада та воєнізованих формувань, які сирійські спецслужби організували для протидії протестам Арабської весни 2011 р., настільки сколихнули свідомість усього ісламського світу, що Ердоган просто не міг підтримати Асада – інакше він втратив би позитивний імідж, який він так старанно створював серед населення арабських країн. Важливо також відзначити, що на політику Туреччини щодо Сирії та Іраку сильно впливає курдське питання. Турецький істеблішмент дуже боїться набуття будь-якого незалежного статусу сирійськими та іракськими курдами, оскільки це, мовляв, спровокує посилення сепаратизму на південному сході Туреччини, населеному курдською меншиною. До речі, курди, які складають не менше 15% населення Туреччини, є найбільшим народом у світі, який не має власної державності [16].

Таким чином, розрив з Асадом був викликаний рядом міркувань безпеки та репутації. Проте події «арабської весни» стали унікальними ще й тому, що ознаменували відхід турецького керівництва від політики «нуль проблем». Відмова від цього курсу виглядає цілком логічною: Туреччина настільки зміцніла, що тепер була готова не тільки шукати компроміс, але й агресивно відстоювати власні інтереси. Можливо, цей відхід можна виправдати дещо іншою причиною: Ердоган, зосередивши в своїх руках владу в Туреччині, взагалі перейшов до більш агресивної політики як у внутрішній, так і в зовнішній політиці. [Кучеренко]

Яскравим прикладом відмови турецького керівництва від політики «нуль проблем» є допомога Катару в його гібридному протистоянні з

Саудівською Аравією та Об'єднаними Арабськими Еміратами. Невеликий, але надзвичайно багатий на родовища природного газу емірат є вірним союзником Ердогана. Ця співпраця справді є взаємовигідною: катарська монархія створила чи не найвідоміше арабське ЗМІ Al Jazeera, яке є потужним інструментом політичного впливу, що, зокрема, проявилось під час подій Арабської весни 2011 р. Останнім часом спецслужби Катару набувають цінного досвіду ведення інформаційних війн у протистоянні з Саудівською Аравією та Об'єднаними Арабськими Еміратами, що також може зацікавити турецьких партнерів. Туреччина стала на бік Дохи в розпал дипломатичної кризи 2017 р. між Катаром і сусідніми монархіями Перської затоки, які звинуватили Доху у фінансуванні тероризму. Турецький парламент прийняв рішення про розміщення турецьких військових на території Катару, а в перші місяці економічної блокади з боку Саудівської Аравії турецькі літаки забезпечували Катар товарами першої необхідності терміновими рейсами.

Відмова від політики «нульових проблем» також чітко простежується в участі Туреччини в лівійському конфлікті, оскільки втручання Анкари в цю кризу призводить до прямого зіткнення з Єгиптом, Об'єднаними Арабськими Еміратами та Саудівською Аравією. Туреччина активно підтримує Уряд національної згоди, що базується в Тріполі, навіть розміщуючи регулярний турецький військовий персонал на підконтрольній їй території. Ердоган використовує дружні відносини з визнаним ООН урядом Лівії для збереження статусу Туреччини як головного енергетичного вузла в регіоні, якому загрожують плани Ізраїлю, Кіпру та Греції прокласти газопровід «Істмед» дном Середземного моря, через яку хочуть постачати кіпрський та ізраїльський газ до Південної Європи [16].

Саме з метою запобігання цим планам у листопаді 2019 р. на зустрічі в Анкарі Ердоган і глава Уряду національної згоди Лівії Ас-Саррадж підписали угоду про розподіл виключних економічних зон у Середземному морі в таким чином, що тепер без згоди Туреччини будівництво газопроводу неможливе. Однак засудження Євросоюзу та незалучення до переговорів ні Греції, ні

Кіпру серйозно поставили під сумнів легітимність цієї угоди. Порушивши тему Кіпру, я не можу не згадати про заморожений конфлікт, який триває на острові вже майже 50 років. Створена в 1960 році Республіка Кіпр постійно страждала від етнічних конфліктів між грецькою більшістю і турецькою меншістю. У 1974 р. на острові стався військовий переворот, після якого до влади прийшов прогрецький Нікос Семпсон. Туреччина відповіла вторгненням на острів. Закріпившись на півночі Кіпру, турецькі війська досі там перебувають. Створену «Турецьку республіку Північного Кіпру» не визнає жодна країна, окрім самої Туреччини [26, С. 179]

Варто відзначити, що в 2004 р. з ініціативи Генерального секретаря ООН Кофі Аннана був проголошений план об'єднання Кіпру, який активно підтримував Реджеп Таїп Ердоган. Однак ця ініціатива була відхилена на референдумі греками-кіпріотами, оскільки вона залишала Анкарі значні інструменти впливу на єдину державу. Україні варто врахувати цей досвід, оскільки мотивація Республіки Кіпр відмовитися від миру та об'єднання на не вигідних для неї умовах ґрунтувалася на дуже далекоглядному та прагматичному розрахунку, що є актуальним і для нашої держави в контексті реінтеграції Донбасу.

Повертаючись до арабського питання, можна зробити висновок, що посилення впливу Туреччини в Магрибі та на Близькому Сході є невід'ємною частиною доктрини «стратегічної глибини». Як зазначалося, значну роль в ідеологічному обґрунтуванні цієї політики відіграє релігійна та культурна спільність. Очевидно, що такий вплив релігійних міркувань на державну політику суттєво відходить від ататюркізму з його підкресленим відокремленням держави від релігії. Можна констатувати, що таке підвищення ролі ісламу в суспільному житті характерне для правління Ердогана, а консервативні цінності в країні отримали нове дихання.

Отже, ми бачимо відхід від ідей Ататюрка – ідей, за порушення яких у Туреччині досі передбачено кримінальне покарання. Однак сьогодні це інша країна, яка під керівництвом Ердогана повертається до набагато більш

релігійно визначених поглядів на державотворення. Насправді процеси ісламізації суспільства мають дуже цікаве пояснення, яке блискуче сформулював німецький дослідник турецького походження Гулістан Гурбей: в результаті економічного зростання останніх десятиліть у Туреччині, в таких містах, як Кайсері, Денізлі, Мараш, Газіантеп, Малатья, сформувався досить впливовий анатолійський середній клас, який набагато консервативніший і релігійніший за традиційні еліти Стамбула та Анкари. Значніша соціальна роль цієї верстви населення пояснює значні зміни в реалізації державної політики. Проте чи означає курс Туреччини на розвиток відносин з ісламським світом відмову від традиційно тісних відносин із Заходом? Зовсім ні. Незважаючи на інколи дуже агресивну риторику, Туреччина продовжує розглядати відносини зі Сполученими Штатами та членство в НАТО як довгострокові гарантії безпеки. Звісно, Р. Ердоган на кожному кроці прагне підкреслити свою абсолютну незалежність від Вашингтона: чого варте епопея придбання Туреччиною російських зенітно-ракетних комплексів С-400, попри всі заперечення США. Однак у всьому світі Туреччина залишається важливим членом НАТО з однією з найбільших і найсучасніших армій у світі. Вкрай мало ймовірно, що Анкара розглядатиме вихід із Північноатлантичного альянсу найближчими роками. [26, с. 180]

Ще однією опорою зовнішньої політики Анкари стала політика пантюркізму. Адже ще одним надзвичайно важливим аспектом доктрини «стратегічної глибини» є політика пантюркізму, тобто активний розвиток відносин Туреччини з іншими тюркськими народами. Якщо брати до уваги інші тюркські держави, то в першу чергу це стосується Азербайджану і Туркменістану, з якими Туреччина підтримує дуже тісні відносини. Норвезька журналістка Еріка Фатланд, яка подорожувала країнами Центральної Азії і описала свої враження в книзі «Радянський стан», неодноразово згадує про значну участь Туреччини в житті Туркменістану, однієї з найбільш ізольованих країн світу.

По-перше, Turkish Airways – одна з небагатьох авіакомпаній, які літають

в Ашхабад. Еріка Фатленд прилетіла туди рейсом з Анкари. По-друге, літак, на якому вона дісталася до Туркменістану, був переповнений туркменськими «гастарбайтерами», які ледь не щотижня летять до Туреччини, щоб заробити на продажу дешевих туркменських товарів. Приїхавши в Ашхабад, журналіст пише, що майже всі поверхні в місті покриті дорогим білим мармуром, а головні будівлі побудовані за проектами французьких і турецьких підприємств. Отже, ми чітко бачимо, що Туреччина приділяє особливу увагу розвитку відносин з тюркськими країнами. [16]

Не можна не згадати близький до України випадок – підтримку Туреччиною кримських татар, які найбільше постраждали від російської анексії та окупації Кримського півострова. Туреччина в рамках своєї політики пантюркізму активно підтримує кримських татар. Зокрема, під час зустрічі Володимира Зеленського та Реджепа Таїпа Ердогана було пообіцяно, що турецька сторона допоможе з будівництвом містечка для кримських біженців у Херсонській області. Крім того, важливо відзначити військово-технічне співробітництво між Києвом і Анкарою. Зокрема, Петро Порошенко домовився з президентом Туреччини про закупівлю та спільне виробництво новітніх ударних безпілотних літальних апаратів Bayraktar TB2. Таким чином, враховуючи виняткову роль Туреччини в деокупації Криму та підтриманні балансу сил у Чорному морі, співпраця в багатьох сферах з Турецькою Республікою має бути абсолютним пріоритетом для України в контексті її зовнішньої політики. Оскільки Росія також налагодила розвідувальну співпрацю з Іраном та Іраком, Туреччина усвідомила, що ризикує опинитися в ізоляції в регіоні. Заклики до перегляду зовнішньої політики, які давно озвучували опозиції, тепер звучать навіть у провладних ЗМІ. Фраза «Туреччина повинна збільшити кількість друзів і зменшити число своїх ворогів» стає новим гаслом. У перший тиждень червня 2016 р. Туреччина пішла на поступки у відносинах з Палестиною і відновила дипломатичні відносини з Ізраїлем.

Таким чином, зовнішня стратегія Туреччини передбачає свій логічно

виправданий послідовний курс на лідерство. У зв'язку з призупиненням дипломатичного процесу, спрямованого на євроінтеграцію, уряд країни прогнозовано переглянув основні акценти у зовнішній політиці, змістивши їх у бік Близького Сходу. У мусульманському світі Р. Ердоган прагне перехопити ініціативу у вирішенні гострих і актуальних питань, пов'язаних, зокрема, з палестино-ізраїльською проблемою, сирійським конфліктом, боротьбою з «Ісламською державою» у її головних регіональних суперників – Іран, Саудівська Аравія та Ізраїль. Водночас уряд Р. Ердогана побоюється загострення ситуації в Турецькому Курдистані та намагається дотримуватися обережного курсу, який часом виглядає як відчайдушне балансування між усіма найважливішими гравцями близькосхідної політики. [5, С. 135]

Через відсутність на даному етапі ісламського регіонального лідера особливого значення набуває суперництво між Туреччиною та Іраном за розподіл сфер впливу. Оскільки у зовнішній політиці Ірану можна виділити дві довгострокові цілі – «досягнення регіональної гегемонії та поширення шіїтського ісламу, суперництво Туреччини та Ірану в арабському світі можна розглядати в контексті протистояння прихильників поміркованості та екстремізму». Незважаючи на те, що Анкара історично побоювалася амбіцій Тегерана в регіоні, Р. Ердоган пішов на зближення з Ісламською Республікою Іран, щоб кинути виклик ліберальному світовому порядку на чолі з Заходом. Обидві держави знайшли спільну мову в питанні курдського сепаратизму, особливо на тлі референдуму про незалежність в Іракському Курдистані. Анкара виступила проти санкцій ООН у зв'язку з ядерною програмою Ірану, а також заявила про ключову посередницьку роль в іранському ядерному конфлікті. Р. Ердоган також неодноразово звинувачував Захід у подвійних стандартах щодо розповсюдження ядерної зброї на Близькому Сході. Зближення Тегерана і Анкари, які тривалий час ведуть боротьбу за перерозподіл сфер впливу в регіоні, свідчить про наміри турецького керівництва диверсифікувати зовнішньополітичний вектор розвитку держави. Особливий інтерес представляє діяльність Туреччини в країнах Центральної

Азії (колишніх радянських тюркомовних республіках Середньої Азії). Ще на початку 90-х років минулого століття Анкара пропонувала створити «Великий Туран» – міждержавне об'єднання тюркомовних країн, але цей проект не отримав достатньої підтримки з боку країн Центральної Азії, які не хотіли отримувати новий «старший брат». І лише в 2014 р. плани Туреччини щодо об'єднання тюркомовних країн у рамках міждержавного інтеграційного об'єднання отримали новий імпульс, насамперед за рахунок зміцнення торговельно-економічних відносин. [5, С. 136]

На Південному Кавказі Туреччина підтримує стратегічні відносини з Грузією та Азербайджаном, з якими активно розвиває політичні, економічні та культурні зв'язки. У цьому напрямку найбільших успіхів Анкара досягла у відносинах з Азербайджаном, що «обумовлено етнічною, мовною та релігійною близькістю цих двох країн, повним або частковим збігом низки військово-політичних інтересів і навіть наявністю спільний історичний суперник і супротивник – Вірменія».

Варто зазначити, що Туреччина не обмежує розвиток зовнішньої політики лише зазначеними напрямками. Встановлюються контакти з Китаєм, Індією, Бразилією, країнами Центральної Азії та Латинської Америки. Погіршення відносин між Турецькою Республікою та більшістю країн Близького Сходу, протистояння з Російською Федерацією призвели до того, що Анкара почала відновлювати контакти з сусідами та шукати нових союзників. Однією зі складових цього курсу може бути зближення з Україною. [5, С. 136]

Таким чином, після заміни заявки на членство в ЄС політикою стратегічного партнерства зовнішньополітичний курс Туреччини став більш амбітним і незалежним.

Політика позаблоковості, яка спочатку базувалася на питаннях безпеки, ставала все більш зручною зовнішньополітичною позицією для Анкари. Водночас зовнішня політика Анкари зумовлена вимушеним прагматизмом, зумовленим низкою несприятливих зовнішніх обставин, зокрема

відродженням курдського націоналізму та глобальною зміною позиції мусульманського світу після «арабської весни».

Отже, можна зробити висновок, що доктрина «стратегічної глибини» не змінила повністю зовнішню політику Туреччини, але розставила інші акценти та активізувала нові сфери діяльності. Особливістю цієї доктрини є те, що вона стала органічним наслідком як зростання геополітичної ваги Туреччини у світі, так і тектонічних зрушень у внутрішній структурі турецького суспільства. Більше того, разом із розвитком держави розвивалася й доктрина «стратегічної глибини»: якщо у 2000-х її невід'ємною частиною була політика «нуль проблем», то після 2010 року Анкара перестала ухилятися від активного відстоювання своєї позиції, навіть якщо це може призвести до погіршення відносин з іншими державами. Отже, досвід Туреччини є багато в чому показовим і показовим для України, особливо у сфері культурної дипломатії та просування іміджу країни за кордоном, виходу на нові сфери діяльності зовнішньополітичного відомства, а також захисту власних національних інтересів.

Глибока трансформація моделі розвитку держави, що відбулася за останні два десятиліття, стала наслідком пошуку самоідентифікації турецького суспільства. Р. Ердоган – перший лідер, який зумів успішно, хоча й не заявляючи про це вголос, відмовитися від постулатів Ататюрка щодо побудови європейської та світської держави. Залишається тільки сподіватися, що в пошуках себе турецький народ не втратить цінності гуманізму, поваги до прав людини та демократії.

Висновки до розділу 1

Особливостями формування сучасної зовнішньої політики Туреччини є: позиціонування країни як впливового глобального гравця; відхід від політизації міжнародних відносин; пріоритетність економічних інтересів у побудові відносин, їх прагматизація; активна участь у вирішенні питань безпеки; розробка концепцій розвитку нового світового порядку.

Для зовнішньої політики Туреччини характерне вміння визначати пріоритетні напрямки, визначати прагматичні завдання та виробляти ефективну політику їх реалізації. На сучасному етапі Туреччина позиціонує себе як регіональний лідер і країна, яка прагне стати значущим глобальним гравцем. Політику сучасної Туреччини не можна розглядати ні як зміну орієнтації («зміщення осі»), ні як відродження імперських традицій. Вона спрямована на розвиток відносин з тими регіонами світу, де країна має свої політичні, економічні, безпекові та інші інтереси.

Перетворення Туреччини на «центральну» і «торговельну» країну дає їй можливість позиціонувати себе як важливого регіонального та позарегіонального актора, бути посередником у вирішенні нагальних питань у різних сферах відносин, стати донором ініціатива та економічна допомога. Цьому також сприяє економічне піднесення Туреччини, поява в країні «анатолійських тигрів», що, відповідно, потребує розширення ринків збуту турецької продукції. Великий вплив на формування, спрямованість і практичну реалізацію зовнішньої політики Туреччини має поняття «стратегічна глибина». Більшість аналітиків і вчених оцінюють його як претензійне. Проте час показав, що, реалізуючи виважену політику, як внутрішню, так і зовнішню, уряд Р. Ердогана зумів досягти значних результатів, зокрема посилити свою регіональну вагу та стати ініціатором багатьох позитивних процесів на міжнародній арені, розширити зону власних інтересів і діапазон партнерських відносин.

РОЗДІЛ 2. ВЗАЄМВІДНОСИНИ КРАЇН ПІВДЕННОГО КАВКАЗУ

2.1. Формування зовнішньополітичного курсу Грузії на сучасному етапі

Сучасна Грузія має багатовікову історію, звернемо увагу на сучасний період. Незалежність сучасної Грузії була офіційно відновлена в результаті референдуму 31 березня 1991 р., в якому взяли участь понад 90% громадян, які мали право голосу, і близько 99% з них дали ствердну відповідь на єдине поставлене запитання: «Чи підтримуєте ви відновлення незалежності Грузії відповідно до Акту проголошення незалежності Грузії від 26 травня 1918 р.?». Таким чином, Грузія стала однією з перших країн СРСР (четвертою після країн Балтії – Литви, Латвії та Естонії), яка провела референдум з питання про незалежність.

9 квітня 1991 року, у другу річницю придушення радянською армією мирних протестів у Тбілісі, Верховна Рада Грузії одноголосно прийняла «Акт про відновлення державної незалежності Грузії».

За три десятиліття свого незалежного існування після виходу зі складу СРСР Грузія, як і переважна більшість пострадянських держав, пережила ряд метаморфоз у своїй зовнішній політиці. Ці зміни були різними за ступенем радикальності і залежали від ряду як внутрішніх, так і зовнішніх факторів.

Одним із найважливіших внутрішніх чинників формування зовнішньої політики Грузії були затяжні міжетнічні конфлікти, пов'язані з небажанням абхазької та південно-осетинської національних меншин, які за радянських часів отримали статус автономних областей, визнавати верховенство Грузії. Згадані конфлікти не вщухають протягом багатьох років, протікаючи з різним ступенем інтенсивності. [34, С. 380]

Основною причиною початкової фази політичного протистояння між Грузією та Південною Осетією стали суперечки щодо визначення політичного статусу автономії. Південна Осетія всіляко намагалася поліпшити цей статус, що в підсумку призвело до повного розриву і остаточного виходу зі складу союзної республіки. Грузія, навпаки, намагалася знизити цей статус, що в

кінцевому результату призвело до повної ліквідації автономії Південної Осетії. [21, С. 133]

Керівництво Південної Осетії сподівалося приєднатися до Росії та об'єднатися з Північною Осетією, але це не вийшло – Москва в особі М. Горбачова відмовилася від цієї пропозиції. У свою чергу грузинська влада на чолі з президентом З. Гамсахурдіа (1991-1992 рр.) відповіла на спроби відокремлення Південної Осетії скасуванням її автономного статусу та рішенням відновити контроль над цим регіоном за допомогою військової сили. Однак ця спроба була невдалою і поступово переросла в затяжний збройний конфлікт. Лише під час керівництва Грузією Е. Шеварднадзе за сприяння Російської Федерації у червні 1992 р. між Грузією та Південною Осетією було підписано угоду про припинення вогню. Військові дії були припинені, а забезпечувати відносний спокій у зоні конфлікту мали змішані російсько-грузино-осетинські миротворчі сили. [34, С. 381]

Після того, як у серпні 1992 р. на територію Абхазії увійшли грузинські війська, мотивуючи це необхідністю охорони залізничних шляхів та автомобільних магістралей, військове протистояння розгорілося і там. З часом воно охопило й сусідній регіон – Мінгрелію, яка на той час контролювалася силами прибічників колишнього президента З. Гамсахурдіа. Й хоча восени 1993 р. грузинським військовим вдалося завдати поразки останнім, питання абхазького сепаратизму вирішено не було. Військові сили Абхазії, заручившись підтримкою російських військових та добровольців, змогли у вересні 1993 р. здобути перемогу над грузинською армією, внаслідок чого етнічні грузини були змушені примусово залишити територію регіону.

Громадянська війна в Грузії (1991-1993 рр.) і роздробленість суспільства призвели на початку 90-х років до катастрофічного занепаду грузинської економіки і глибокої і тривалої політичної кризи. На цьому тлі Голова Держради, а потім Президент Грузії Е. Шеварднадзе (1992-2003 рр.) вирішив зробити ставку на зближення з Росією.

Причина полягала в тому, що правлячі еліти вважали єдиним способом

успішного завершення переговорів з абхазькими та осетинськими національними елітами в «гарячих точках» збереження російської підтримки та російського тиску на них.

Одним із наслідків цієї складної для Грузії ситуації стало вступ країни до Співдружності Незалежних Держав. 23 жовтня 1993 р. Е. Шеварднадзе, намагаючись домогтися прихильності Москви, переглянув рішення попереднього президента держави про неприєднання до СНД і офіційно оформив вступ Республіки Грузія до зазначеної організації. Також 9 вересня 1993 р. Грузія приєдналася до Договору про колективну безпеку та погодилася на розміщення на своїй території російських військових баз. [34, С. 381]

Таким чином, Росія, яка любить зберігати та посилювати свій вплив на території колишніх республік СРСР шляхом розпалювання та подальшої неофіційної підтримки внутрішніх конфліктів, завдяки цьому отримала тимчасову геополітичну перемогу. Потім у квітні 1994 р. за посередництва Російської Федерації між Грузією та Абхазією було підписано угоду про припинення бойових дій. У регіон були введені Колективні миротворчі сили СНД, які склалися переважно з російських військовослужбовців. Тобто російська військова присутність на території Грузії була фактично легітимована.

Ці конфлікти увійшли в заморожену стадію і постійно накладали відбиток як на формування внутрішньої, так і зовнішньої політики грузинської держави.

Третім пунктом міжетнічної напруги в Грузії стала Аджарія на чолі з А. Абашидзе, який вважав цей регіон непідзвітним центральній владі країни і фактично ігнорував її розпорядження. Однак це питання вдалося вирішити відносно мирно.

У складній внутрішній ситуації режим Е. Шеварднадзе потребував зовнішньої підтримки. У жовтні 1993 р. Грузія подала заявку на членство в СНД, а 1 березня 1994 р. парламент республіки ратифікував відповідні угоди незначною більшістю голосів. Приєднання Грузії до СНД сприяло

припиненню грузино-абхазького протистояння. У травні 1994 р. за посередництва ООН і Росії сторони уклали угоду про припинення вогню і створення 24-кілометрової зони безпеки, в яку були введені миротворчі контингенти ООН і РФ. У 1995 р. було укладено грузино-російську угоду «Про правовий статус російських баз у Грузії», згідно з якою Москва зобов'язувалася надати Тбілісі додаткову військову допомогу. Усе це зміцнило позиції режиму Е. Шеварднадзе. У 1995 р. парламент країни прийняв конституцію, яка відновила посаду президента. 5 листопада 1995 р. Е. Шеварднадзе обрано президентом Грузії. [7]

Грузія небагата на ресурси, але має значний транспортний і транзитний потенціал. Вже під час вірмено-азербайджанського протистояння в Нагірному Карабасі вона як нейтральна сторона конфлікту стала основним транспортним партнером як для Вірменії, так і для Азербайджану. Чорноморські порти та автомобільні дороги Грузії, а також залізниця до Туреччини стали важливими кінцевими пунктами кавказької ділянки так званого транспортного коридору Захід-Схід. Водночас її комунікації на північному напрямку, перекриті непокірною Абхазією, залишаються серйозною транспортною складністю для самої Грузії.

Ставши важливим транзитером каспійської нафти, що транспортується трубопроводом Баку-Джейхан, Грузія неминуче стала конкурентом Росії, яка прагнула перешкодити появі шляхів транспортування нафти з Каспійського моря в обхід її території. Незважаючи на те, що в 1995 р. міжнародний нафтовий консорціум прийняв компромісне рішення про транзит азербайджанської нафти також у напрямку російського порту Новоросійськ, офіційний Кремль був не зовсім задоволений цим. Як і те, що в 1997 р. Грузія приєдналася до ГУАМ – об'єднання пострадянських республік, створеного для розвитку широкого транспортного коридору між Сходом і Заходом, яке Кремль одразу кваліфікував як антиросійське. Поступово в грузинсько-російських відносинах накопичилася низка інших проблем. Головною з них було потурання Росії сепаратистським режимам у Сухумі та Цхінвалі. У

зв'язку з цим, починаючи з 1996 р., центральною темою грузино-російської дискусії стало питання про наявність російських військових баз на території Грузії. Незважаючи на те, що за угодою 1995 р. Росія отримала право власності на бази на 25 років, парламент Грузії не ратифікував цю угоду, що дозволило офіційному Тбілісі вимагати виведення російських баз з території Грузії. У листопаді 1999 р. на саміті ОБСЄ в Стамбулі Росія і Грузія підписали угоду про поступове скорочення російської військової присутності в Грузії, але Москва не поспішала її виконувати, що сприяло поглибленню напруженості у двосторонніх відносинах і розширення співпраці Грузії з НАТО. На тому ж саміті в Стамбулі в 1999 р. було підписано угоду між Грузією і чотирма державами – Азербайджаном, Казахстаном, Туркменістаном і Туреччиною – про будівництво так званого магістрального експортного нафтопроводу Баку-Тбілісі-Джейхан і Транскаспійського газопроводу, проекту, що підриває монопольні позиції російського нафтопроводу Баку-Новоросійськ в регіоні. Ці домовленості, а також грузино-російські протиріччя щодо Чечні, які призвели до офіційного запровадження Москвою візового режиму для громадян Грузії 5 грудня 2000 р. через «небезпеку проникнення чеченських терористів з території Грузії», ще більше ускладнили двосторонні відносини. [7]

Президент Е. Шеварднадзе (1995-2003 рр.) намагався підтримувати баланс між США і Росією, але відносини з останньою ставали все більш напруженими через війну в Чечні та ситуацію в Абхазії. Незважаючи на те, що основним джерелом нестабільності в Грузії є російські військові бази в Батумі, Ахалкалакі та Гудауті (де розташований російський контингент Колективних миротворчих сил СНД у зоні грузино-абхазького конфлікту), російська влада постійно звинувачує грузинське керівництво з початку 2000-х років приховувало чеченських «сепаратистів» і погрожувало вдарити по «терористичних бази» в Панкиській ущелині Грузії. У відповідь Е. Шеварднадзе звернувся до США з проханням збільшити військову та економічну допомогу, підписав угоду про стратегічне партнерство з НАТО та заявив про бажання Грузії стати членом НАТО та ЄС. У 2002 р. США

направили сотні своїх військових для допомоги грузинській армії в «антитерористичній операції» в Панкісі. [7]

Ставши в 1995 р. президентом Грузії, Едуард Шеварднадзе зосередив у своїх руках владу. Грузинський народ покладав на політика великі надії. Проте роки президентства Шеварднадзе були відзначені корупцією на всіх рівнях влади, країна переживала глибоку економічну кризу та низький рівень життя, що призвело до невдоволення грузинського народу та спровокувало масові протести, які досягли Ситуація значно ускладнювалася також прагненнями етнічних меншин до незалежності або приєднання до Росії. 2 листопада 2003 р. відбулися чергові парламентські вибори, на яких пропрезидентській партії «За нову Грузію» протистояв реформаторський блок «Союз національного відродження Грузії» на чолі з Михайлом Саакашвілі. Демократ Михайло Саакашвілі був орієнтований на європейські цінності та проголосив у своїй передвиборчій програмі проведення серйозних реформ, які виведуть країну з кризи. Населення масово підтримало реформатора, але президент Едуард Шеварднадзе не збирався так легко віддавати владу, тому сфальсифікував результати, в яких перемогла пропрезидентська партія «За нову Грузію», що стало головною причиною активізації революційних настроїв у суспільстві. [20, С. 182]

Результати виборів такі: за «За нову Грузію» проголосували 21,3% виборців, за «Союз демократичного відродження Грузії» – 18,8%. Михайло Саакашвілі закликав тисячі людей захистити своє виборче право. Тому до середини листопада 2003 р. в Тбілісі почалися масові демонстрації та протести.

Грузинські події 2 листопада 2003 р. – 4 січня 2004 р. увійшли в історію як «революція троянд». Опозиція використовувала троянди як символ революції, підкреслюючи таким чином ненасильницький характер демонстрацій і прагнення вирішити конфлікт мирним шляхом.

Акції протесту опозиції досягли свого піку 22 листопада 2003 р., у перший день сесії новообраного парламенту, легітимність якого викликала

сумніви у більшості громадян Грузії. Того ж дня опозиція на чолі з М. Саакашвілі зібралася в столиці Грузії, де вимагала відставки президента Е. Шеварднадзе. Подолавши поліцейське оточення, опозиція увійшла до зали засідань парламенту Грузії, опозиціонери тримали в руках троянди. Таким чином, Едуард Шеварднадзе був змушений піти у відставку. 4 січня 2004 р. новим президентом Грузії став Михайло Саакашвілі, який завзято взявся за реформування країни. Революція частково об'єднала прихильників, підняла національний дух і почала змінювати життя простих грузинів, але мала як позитивні, так і негативні наслідки [20, С. 182].

«Революція троянд» і успішні реформи в країні на початку правління Саакашвілі створили в суспільстві ілюзію, що все буде добре, але президент не вирішив етнічного питання, пов'язаного з автономією Південної Осетії та Абхазії. У серпні 2008 р. цим скористалося керівництво Російської Федерації. Під час російської агресії Грузія втратила Південну Осетію та Абхазію.

Зовнішньополітичний курс Президента М. Саакашвілі по суті не змінився, оскільки головна стратегічна мета Грузії – інтеграція до європейської та євроатлантичної спільноти – залишається пріоритетною. М.Саакашвілі оголосив Україну найважливішим партнером Грузії в СНД. Грузино-російські відносини ще більше погіршилися після приходу до влади М. Саакашвілі, навіть незважаючи на підписання високопоставленими представниками двох країн 30 травня 2005 р. заяви про початок виведення російських військових баз із території Грузії. Погодившись вивести свої бази в Батумі та Ахалкалакі протягом трьох років, Росія попередила Грузію, що виведення її військових нібито сприятиме ескалації етнічних конфліктів у Грузії, як це сталося в 2005 р. в Самцхе-Джавахеті після виведення 62-ї російської військової бази з Ахалкалакі (тоді, як відомо, ескалацію напруги зупинили спільними зусиллями грузинської та вірменської сторін). Нагадування офіційним Кремлем про цей епізод свідчить про побоювання Росії втратити контроль над Грузією зокрема і над державами Закавказзя в цілому, оскільки постачання її єдиного боєздатного об'єкта на Південному

Кавказі – 102-ї бази, дислокованої у Вірменії м. Гюмрі, здійснюється росіянами через територію Грузії. Виведення російських військових баз із території Грузії не вигідне Кремлю, оскільки порушує єдину систему протиповітряної оборони (ППО) на південному напрямку, оскільки на території Грузії з часів СРСР. [7]

Угода, підписана Тбілісі і Москвою, передбачає виведення російських військових баз і штабу Групи російських військ у Закавказзі, розташованих у Тбілісі, до 2009 р. Представники грузинської сторони назвали цей документ «новим етапом у відносинах між Москвою» і Тбілісі» і зазначив, що «Грузія чекала цього дня більше двохсот років». Проте експерти вважають, що після виведення баз російська військова присутність у Грузії не тільки не зменшиться, а й набуде легітимного характеру. Грузія вже давно домагається виведення російських баз зі своєї території. Ще в 1999 р. на Стамбульському саміті ОБСЄ за Договором про звичайні збройні сили в Європі Росія зобов'язалася до 1 липня 2001 р. розформувати та вивести з території Грузії свої військові бази у Вазіані та Гудауті та домовитися з Грузією про умови та умови функціонування військових баз в Ахалкалакі та Батумі. Однак зобов'язання закрити базу в Гудауті Росія виконала лише частково, а переговори щодо експлуатації та виведення двох решти баз тривають. тривала більше п'яти років. Москва всіляко намагалася відтермінувати виведення військ і заявляла, що зробити це в ті терміни, на яких наполягав Тбілісі, просто неможливо. Тому підписання двосторонньої Сочинської угоди 31 березня 2005 р. сприйняли в Грузії з оптимізмом.

Президент країни М.Саакашвілі назвав цей документ «історично важливим», оскільки в ньому «вперше окреслено конкретний графік виведення техніки та озброєння, графік виведення та закриття баз». Грузія під час переговорів наполягала на тому, щоб обидві бази були закриті до 2008 року, коли в країні відбудуться парламентські та президентські вибори. Однак Росії вдалося продовжити перебування своїх військовослужбовців на базі в Батумі ще на рік. [7]

Проте найбільше занепокоєння військових експертів викликає ще одна поступка – разом із Сочинською угодою було підписано «Угоду про організацію транзиту російських військових вантажів і персоналу через територію Грузії». Згідно з ним, протягом наступних п'яти років Росія «здійснюватиме транзит особового складу та військових вантажів» (озброєння, військової техніки та боєприпасів) через територію Грузії для «забезпечення діяльності російської військової бази № 102 у м. Гюмрі» (Вірменія). Іншими словами, Грузія стає країною, через яку Росія цілком легально постачатиме зброю та транспортуватиме війська на територію Вірменії – свого союзника по ОДКБ. А це може завадити як зміцненню добросусідських відносин Грузії з Азербайджаном, який в умовах невирішеної територіальної суперечки з Вірменією не хотів би зміцнення російської військової бази на своїй території, так і відносинам Грузії з НАТО, т.к. не варто забувати, що Вірменія межує з Іраном, який знаходиться в зоні інтересів Заходу, США.

Сочинські документи також передбачають створення спільного російсько-грузинського антитерористичного центру на місці бази в Батумі. Який сенс розміщувати антитерористичний центр у Батумі? Такі центри повинні розташовуватися там, де є напружена ситуація, і Аджарія в цьому сенсі є радше приємним винятком на загальному тлі проблем, якими рясніє Кавказ. Антитерористичний центр на місці бази в Батумі – це явно якийсь антинатовський проект. Ця база розташована на кордоні з Туреччиною і з радянських часів використовувалася Москвою для спостереження за Туреччиною та Чорним морем. Очевидно, Росія хоче продовжувати це робити і надалі, створюючи напружену ситуацію у відносинах Грузії із західними партнерами. Таким чином, якщо до Сочинських угод російські бази в Грузії існували під загрозою закриття, то тепер військова присутність Росії в цій країні може стати довгостроковою та юридично оформленою. [6, С. 143]

Як відомо, Грузія є ключем до Кавказу і Чорноморського регіону, тому Росія ні в якому разі не може добровільно відмовитися від контролю над цією

країною. Протягом 2006 р. Росія, не бажаючи прийняти євроатлантичний курс Грузії, послідовно чинила економічний і політичний тиск на Грузію, зокрема, спочатку ввела заборону на імпорту вин і мінеральної води з Грузії, а в жовтні 2006 р. заявила, Фактично економічна і транспортна блокада Грузії. Виходячи з того, що на російський ринок припадає понад 15% зовнішньоторговельного обороту Грузії, а дві третини грузинських товарів, що постачаються в Росію, складаються з вина (40%), алкогольних напоїв (11%) і мінеральної води (18%), офіційна Москва фактично закрила головний ринок збуту грузинських товарів.

Одним із перших кроків М. Саакашвілі у реалізації свого основного завдання стала ліквідація автономії Аджарії. Лідер останньої А. Абашидзе мав амбітні плани щодо перетворення Аджарської автономної республіки на суверенну державу, яка, на його думку, повинна мати рівноправні відносини з Тбілісі в рамках майбутнього конфедеративного устрою Грузії. Він явно не збирався виконувати доручення президента, зокрема, ліквідувати Міністерство державної безпеки автономної республіки, а навпаки, формувати нові військові частини. Економічна блокада Аджарії з боку Тбілісі також не дала результатів. Обидві сторони готувалися до війни. Однак в останній момент втрутився Кремль. Міністр оборони Росії С. Іванов вилетів до столиці Аджарії Батумі і після переговорів відвіз А. Абашидзе літаком до Москви. Таким чином вдалося уникнути чергового кровопролиття. За цю послугу перед Кремлем Тбілісі дозволив російським бізнесменам брати активну участь у приватизації об'єктів в Аджарії. Поступка Москви багато в чому пояснюється тим, що партія Абашидзе «Відродження» не набрала прохідного балу на парламентських виборах у Грузії в березні 2004 р. і не пройшла до парламенту Грузії. І всі спроби Абашидзе довести міжнародним правовим організаціям і світовій спільноті, що вибори були сфальсифіковані, не знайшли у них належної підтримки. [9]

Наступною метою грузинського президента стала Південна Осетія. Правда, Саакашвілі офіційно заявив, що збирається повернути цей регіон, як і

Абхазію, протягом найближчих двох років і що це буде його найбільшим досягненням і, зокрема, перемогою над Росією. Однак влітку 2004 р. ситуація в Південній Осетії загострилася. Причиною стали парламентські вибори в самопроголошеній республіці, що відбулися наприкінці травня 2004 р. Тбілісі намагався вплинути на їх результати. Так, напередодні виборів у Південній Осетії активізував свою діяльність грузинський молодіжний рух «Кмара» («Досить»), який раніше відігравав помітну роль у поваленні режиму Е. Шеварднадзе, а потім керівника аджарської автономії А. Абашидзе. Його дії викликали занепокоєння президента самопроголошеної республіки Е. Кокойта, який прагне домогтися входження Південної Осетії до складу Росії. Він, звичайно, доклав максимум зусиль, щоб його партія «Єдність» набрала на виборах найбільшу кількість голосів, що дозволило б йому як президенту контролювати новий парламент. Щоб перешкодити діяльності «Кмари», найманці та козаки проникли на територію грузинської Осетії з боку Росії, і російські миротворці, за словами грузинської сторони, їм у цьому не перешкоджали. На початку червня Тбілісі перекинув на територію Південної Осетії підрозділи поліції, що призвело до збройних сутичок навіть з російськими миротворцями. Тоді Південна Осетія звернулася до Москви з офіційною заявою про захист її від можливої агресії Грузії, а також з проханням визнати її незалежність і включити до складу Російської Федерації. У Москві почали серйозно аналізувати можливості входження південноосетинської невизнаної республіки до складу Росії. Після обговорення цього питання на засіданнях трьох думських комітетів з питань СНД було вирішено, що цей процес має відбуватися поступово, а головну роль у ньому має відігравати всенародний референдум, подібний до референдуму 1992 року, на якому ухвалено рішення про приєднання до СНД самопроголошеної республіки Південна Осетія до складу СНД [9].

У цій ситуації Саакашвілі закликав Європу у разі війни в Південній Осетії розглядати її як війну між Грузією та Росією. Хоча зазначив, що потрібно зробити все, щоб не допустити міжетнічного зіткнення. Він також

звинуватив Росію в нападі на грузинську поліцію і засудив військову допомогу Москви самопроголошеній Осетійській республіці. Водночас Саакашвілі запропонував США, ЄС і ОБСЄ скликати міжнародну конференцію для вирішення проблеми Південної Осетії. Проти цього виступила Росія. У липні 2004 року президент Грузії заявив, що залишає за собою право переглянути всі раніше досягнуті російсько-грузинські домовленості щодо врегулювання конфлікту в Південній Осетії і, якщо вони не відповідають національним інтересам Грузії, денонсувати їх. Він також заявив, що, незважаючи ні на що, не віддасть наказ про виведення грузинських поліцейських з Південної Осетії. Таким чином, Саакашвілі підтвердив своє бажання застосувати силу для відновлення цілісності держави.

Водночас Тбілісі прагнув заручитися відчутною підтримкою Вашингтона та Лондона в грузино-осетино-російському конфлікті. Грузія висунула низку вимог, зокрема, переглянути мандати російських миротворців у Південній Осетії та замінити їх на миротворців ЄС і НАТО, а також демілітаризувати Південну Осетию. Уряд Грузії звинуватив Російську Федерацію в незаконному ввезенні зброї зі своєї території, проникненні у бандформування та недостатньому контролі російсько-грузинської ділянки кордону [9].

Протистояння легко могло перерости в регіональне, оскільки в цій ситуації Туреччина прийшла на підтримку Грузії. Прем'єр-міністр цієї країни Р. Ердоган відвідав Тбілісі і заявив, що його країна готова допомогти Грузії у вирішенні південноосетинської проблеми. За словами Р.Ердогана, якщо міжнародні організації ухвалить відповідні рішення, Туреччина надасть Грузії свою допомогу в інтернаціоналізації миротворчих операцій у зонах конфлікту. Парламент Грузії негайно відреагував на пропозицію і підготував відповідний документ, в якому аргументував неефективність і недоцільність присутності російських миротворців у Південній Осетії, а уряд почав вживати заходів щодо інтернаціоналізації миротворчих сил у зоні грузино-осетинського конфлікту. Участь Туреччини в подіях у Південній Осетії означала втягнення в конфлікт

НАТО. [9]

Проте Вашингтон не підтримав Грузію у її спробі застосувати силу чи політичний тиск для вирішення конфлікту. У той час світова ситуація була не дуже сприятливою для Сполучених Штатів. Зокрема, активізувалися ірано-азербайджанські та ірано-російські контакти в регіоні Каспійського моря, виникли труднощі під час будівництва нафтопроводу Баку-Тбілісі-Джейхан у Грузії, складною була ситуація США в Іраку, де були підірвані трубопроводи, головне, відбулося значне зростання цін на нафту на світовому ринку. У підсумку американський представник на засіданні ОБСЄ заявив, що США підтримують мирне вирішення грузино-осетинського конфлікту і розуміють важливу роль, яку відіграє Росія в його врегулюванні [28]. Після цього протистояння в регіоні поступово припинилося, а російські бази, а також американські військові залишилися в Грузії.

Після агресивних військових дій Російської Федерації парламент Грузії 28 серпня 2008 року одногосно проголосував за розрив дипломатичних відносин з Російською Федерацією та Південною Осетією та Абхазією – окупованими Росією територіями. Повної нормалізації відносин між Грузією та Російською Федерацією не вдалося досягти навіть через 15 років. [34, С. 388]

У процесі пошуку дипломатичних компромісів обидві країни вийшли на певні «червоні лінії», які не можуть перетинати. Тбілісі продовжує сприймати Абхазію і Південну Осетію як невід’ємну частину своєї території і вважає, що основою для початку процесу нормалізації двосторонніх відносин має стати відмова Росії від визнання незалежності колишніх автономій і відновлення територіальної цілісності Грузії. Однак Москва не збирається цього робити, оскільки не хоче втрачати такі зручні інструменти для підтримки постійної напруженої атмосфери в Грузії.

Використовуючи зазначені регіони для дестабілізації політичної ситуації в Грузії та послаблення країни, Москва переслідувала й економічні цілі. Зокрема, на думку ряду експертів, Росію цікавить Південна Осетія

насамперед як інструмент опосередкованого контролю над енергетичними магістралями, що проходять поблизу неї. Таким чином вона може утримати під своїм впливом Грузію та Азербайджан і дещо знизити рівень їхньої співпраці з іноземними партнерами. [34, С. 388]

Російська збройна агресія 2008 р. також суттєво вплинула на доктринальне розуміння зовнішньополітичних пріоритетів грузинського керівництва. Вони посилили акцент на тісному контакті із Заходом – розвитку відносин з Європейським Союзом і НАТО з подальшою перспективою вступу до цих організацій за сприяння головного стратегічного партнера Грузії – Сполучених Штатів Америки.

Так, у «Концепції національної безпеки Грузії» 2011 р. порівняно з її попередньою редакцією 2005 р. відбулася низка змін. Після збройної агресії 2008 року Росія із країни-партнера перетворюється на головну загрозу та виклик національній безпеці Грузії. Також активізувався курс на євроатлантичну інтеграцію Грузії як одного з найважливіших пріоритетів зовнішньої політики та національної безпеки країни.

У відносинах із сусідніми країнами регіону, згідно з оновленою концепцією, принципових змін не відбулося. Однак пріоритетним напрямком було поставлено поглиблення і розвиток відносин з народами Північного Кавказу.

Постанова парламенту «Про напрями зовнішньої політики Грузії» (2013 р.) підтвердила головну зовнішньополітичну мету країни – європейський та євроатлантичний курс Грузії на досягнення сталого демократичного розвитку та безпеки країни, а також роль США як головного союзника.

У документі підкреслено важливість поглиблення двосторонніх економічних і політичних відносин з Азербайджаном, Туреччиною та Вірменією. Водночас було запропоновано роль Грузії як простору для реалізації політичних, економічних і соціальних відносин і можливостей бізнесу цих країн. [34, С. 389]

Також було заявлено про теоретичну можливість діалогу з Росією як з

використанням міжнародних механізмів, так і у двосторонньому форматі з метою врегулювання конфлікту, налагодження добросусідських відносин та їх розвитку. Водночас пункт 18 постанови фактично унеможливив відновлення дипломатичних відносин між Грузією та Росією. У ньому зазначалося, що Грузія не може мати дипломатичних відносин або спільної участі у військово-політичному чи митному союзі з тими державами, які визнають незалежність Абхазії та Цхінвальського регіону (Південна Осетія).

Отже, геополітичне місце Грузії в Південно-Кавказькому регіоні залишається дуже важливим не тільки з огляду на географічне розташування, логістичні шляхи, а й з точки зору стратегічного партнерства з Азербайджаном, Вірменією, Туреччиною та Російською Федерацією, яка не бажає відпускати Грузію, та й інші пострадянські країни зі сфери свого впливу, створюючи конфліктні ситуації, впливаючи з боку сили та своїх інтересів. Зовнішньополітичний курсу Грузії в історичній динаміці в контексті регіональних геополітичних процесів сучасного світу свідчить про пошук нової конфігурації міждержавних відносин у Чорноморському регіоні. Пильну увагу приділено інституційній та дипломатичній практиці (позитивній і негативній) багатосторонніх відносин з сусідніми країнами.

За ці роки Тбілісі випробував низку підходів у відносинах з Росією, від протистояння часів З. Гамсахурдіа до стратегії зближення часів Е. Шеварднадзе і знову до протистояння, війни та розриву дипломатичних відносин за М. Саакашвілі, а потім знову пошук неконфронтаційних форматів відносин – політика «стратегічного терпіння» Г. Маргвелашвілі та уникнення конфронтації з Росією С. Зурабішвілі.

2.3. Пріоритетні напрями взаємодії Азербайджану з країнами регіону

Правильне визначення зовнішньополітичних пріоритетів кожної держави залежить від правильної оцінки нею своїх національних інтересів, можливостей, сутності та реалій світової політики і міжнародних відносин,

сфер інтересів і впливу провідних держав, міжнародних організацій, центрів сили, які визначають норми співіснування у світі. Глава держави має прагматичне бачення зовнішньополітичних перспектив держави, її місця в системі міжнародних відносин.

Звичайно, пріоритети поступово змінюються і вони не можуть бути стабільними. Тому сьогоднішні пріоритети не збігаються з тими, що були на початку 90-х років, коли Азербайджан вийшов зі складу СРСР, а 20 відсотків його території було окуповано Вірменією. Проблема полягала також у тому, що держава, яка опинилася в такому складному становищі, не лише не могла визначити пріоритети, а й проводила зовнішню та внутрішню політику, яка загалом не відповідала національним інтересам, оскільки, серед іншого, не змогла використати переваги, пов'язані з наявністю енергетичних ресурсів.

Азербайджан є унікальною країною в мусульманському світі, оскільки це єдина країна, де відокремлення церкви від держави не викликає суперечок, де західна орієнтація базується на політичному консенсусі, досягнутому правлячою елітою, основними опозиційними партіями та народом, де міжнародні нафтові компанії справді популярні, а відносини з Ізраїлем теплі. Тут вітається присутність військ НАТО та США, а участь в антитерористичній коаліції розглядається як захист національних інтересів. Всі ці характеристики є відмінними рисами Азербайджану, тюркської країни з населенням лише вісім мільйонів, а загальна чисельність мусульман у світі перевищує мільярд. Особливі відносини Азербайджану з Туреччиною, не тільки тому, що вони обидві тюркомовні, а ще й тому, що Туреччина таким чином може впливати на Росію.

Визначення пріоритетних напрямів зовнішньої політики Азербайджану пов'язують насамперед з ім'ям Гейдара Алієва, який прийшов до влади в 1993 р., коли держава перебувала в стані глибокої соціально-політичної кризи. Загалом із приходом до влади Г. Алієва імідж Азербайджану на міжнародній арені покращився та була вирішена головна проблема – проблема сталого розвитку [25, С. 6].

Передумовою успішного розвитку азербайджанської держави, поряд з іншими чинниками, було визначення зовнішньополітичних пріоритетів. Йдеться, перш за все, про європейський напрямок, а саме про Європейський Союз. Розвиток відносин Азербайджану з країнами ЄС створив перспективи вирішення нагірно-карабахського конфлікту та економічного співробітництва.

Ще у 1995 р. під час поїздки до Брюсселя Г. Алієв зазначив причини пріоритетності європейського напрямку, звернувши увагу на те, що ЄС має великі можливості та надає допомогу колишнім республікам СРСР. Водночас зовнішньополітичний курс Г.Алієва передбачав всебічну співпрацю із західними та східними державами, а також розумів інтереси Росії в регіоні Південного Кавказу.

Важливу роль у реалізації основних принципів зовнішньої політики Азербайджану відіграють нафтова стратегія та розвиток міжкультурних відносин. Важливим пріоритетом цієї стратегії є запровадження диверсифікації трубопроводів, що сприяє зменшенню залежності Азербайджану від будь-якої транзитної держави та розширенню поставок енергоносіїв на світові ринки. Не менш важливі питання, пов'язані з Каспійським регіоном. Розвиток нафтового сектору в Азербайджані сприяє економічному розвитку держави. Проте зростання цін на нафту не є нескінченним, тому необхідно шукати нові джерела економічного розвитку, а саме залучення інтересів розвинутих держав у розширенні зв'язків з державами Каспійського регіону та будівництві нових маршрутів. За роки незалежності Азербайджан послідовно накопичував свій потенціал. З прийняттям стратегічного політичного курсу Концепції розвитку «Азербайджан 2020: Погляд у майбутнє» держава поступово модернізує систему видобутку, транспортування та переробки нафти і газу. Це дозволяє збільшити інвестиції та підвищити конкурентоспроможність держави [25, С. 7].

Азербайджан є унікальною країною в мусульманському світі, тому що тільки в цій країні відокремлення церкви від держави не є суперечливим,

західна орієнтація базується на політичному консенсусі, досягнутому правлячою елітою, основними опозиційними партіями та народом, міжнародною нафтою компанії дійсно популярні, а відносини з Ізраїлем теплі. Тут вітають присутність військ НАТО і США, а участь в антитерористичній коаліції вважають захистом національних інтересів. Всі ці характеристики є відмінною рисою Азербайджану, тюркської країни з населенням всього вісім мільйонів чоловік, а загальна чисельність мусульман у світі перевищує мільярд. У геополітичному сенсі Азербайджан є унікальним коридором до каспійської нафти і газу, а також забезпечує очолюваним США коаліційним силам вихід на Близький Схід і Центральну Азію. Тому для Заходу стратегічно та економічно дуже важливо допомогти Азербайджану стати прикладом успіху мусульманської держави. Хоча всі передумови для успіху є, внутрішні та зовнішні перешкоди на шляху його досягнення викликають серйозне занепокоєння. Особливо це стосується проблеми дотримання демократичних виборчих процедур, адже ні «перехід президентської влади у спадок» від Г. Алієва до його сина І. Алієва, що відбувся у 2003 р., ні парламентські вибори 6 листопада 2005 р. вважатися чесними та прозорими, а їхні результати не фальсифікованими.

Західні партнери Азербайджану готові закривати очі на окремі порушення демократичних процедур, адже країні дійсно потрібна сильна центральна влада. Коли в 1993 р. до влади прийшов Г. Алієв, Азербайджан був у повній руїні. Країну роздирали конфліктуючі збройні угруповання, п'ята частина території була захоплена вірменськими військами, на північному та південному кордонах (відповідно з Росією та Іраном) панували сепаратистські настрої [7, С. 108].

Крім проблем з демократією, Азербайджан повинен вжити ефективних заходів для повернення шести регіонів, окупованих збройними силами Вірменії з 1993 року. Багаторічні зусилля ОБСЄ не увінчалися успіхом у врегулюванні азербайджано-вірменського конфлікту. Для вирішення цих проблем Азербайджану знадобиться підтримка Заходу, яка допоможе

впоратися з розвитком промисловості, вирішенням конфлікту з Вірменією, створенням державних інститутів. Усе це сприятиме досягненню головного державного завдання – інтеграції із західним світом.

Основні контури зовнішньої політики Азербайджану окреслилися в дуже складному, порівняно з більшістю країн СНД, процесі здобуття національної незалежності. Окрім політичних та економічних труднощів перехідного періоду, Азербайджан програв війну та пережив кілька переворотів та їх спроб. Загалом процес здобуття Азербайджаном державної незалежності більшість населення країни характеризує як прагнення позбутися колоніальної спадщини. У цьому контексті найважливішою функцією зовнішньої політики вважається сприяння незалежності та суверенітету Азербайджанської держави.

Основними загрозами для незалежності Азербайджану є нагірно-карабахський конфлікт, який призвів до поразки та втрати близько 20% території Азербайджану, а також вразливе геополітичне та геостратегічне положення країни. Адже Азербайджан – єдина країна, яка має спільний кордон з такими геополітичними державами, як Росія, Іран і Туреччина. Володіючи значними запасами нафти і газу в Каспійському морі, Азербайджан є об'єктом конкуренції за вплив на нього як великих регіональних, так і позарегіональних держав (переважно західних), які зацікавлені в отриманні доступу до енергетичних ресурсів Каспію [7, С. 109].

У своїй зовнішній та економічній політиці Азербайджан прагне перетворити свої геополітичні недоліки на переваги, зокрема, заручитися політичною та економічною підтримкою Туреччини та Заходу, щоб збалансувати загрозу своєму суверенітету з боку Росії та, меншою мірою, Ірану. Важливим елементом такої політики є прискорене освоєння нафтогазових ресурсів для заохочення економічного інтересу до Азербайджанської Республіки з боку світового співтовариства, особливо тих країн, енергетичні компанії яких безпосередньо задіяні в розробці багатих нафтових і газових родовищ Азербайджану.

Для незалежного Азербайджану родовища нафти і газу, які розробляються з кінця XIX століття, стали своєрідним джекпотом, який дозволив небагатій і, певною мірою, архаїчній за соціальним устроєм країні отримати шанс подолати економічну кризу та наслідки поразки у війні за Нагірний Карабах на початку 1990-х років, у результаті якої Вірменія окупувала 20% території країни. Характерна для пострадянського простору криза, безперспективність розвитку, військова поразка, окупація частини території, як наслідок, понад мільйон біженців – усе це може призвести до перетворення Азербайджану на відсталу та безперспективна периферія та аутсайдер із зруйнованою економікою, як нинішня Абхазія.

Проте нафта і газ, а також відкриття нових потужних родовищ у 1990-х роках стали не лише рятівним колом для держави, а й локомотивом її економічного розвитку, чинником, який визначив зовнішньоекономічні пріоритети на десятиліття вперед [32, С. 260].

Соціальні перетворення в Азербайджані, які характеризувались, як і в інших пострадянських країнах, поступовим переходом від планової до ринкової економіки, після періоду дезорганізації життя кінця 1980-х – початку 1990-х років, після Г. Алієва стали незворотними. знову прийшов до влади (1993-2003 рр.). Як представник партійної номенклатури Г. Алієв виявив неабиякий талант політика, здатного провести ефективну перебудову, зокрема в нафтовій та машинобудівній галузях.

Підтримка нафтового лобі в США дозволила Азербайджану під керівництвом Г. Алієва здійснити ряд успішних перетворень, які зміцнили його позиції як незалежної та стабільної пострадянської держави. В умовах постійних військових конфліктів, як активних, так і потенційних, в епіцентрі яких опинився Азербайджан, інвестиції в енергетичний сектор західних транснаціональних корпорацій не тільки створювали можливості для розвитку держави, але й дозволяли їй йти на більш широке зростання. незалежну зовнішню політику, а також дозволив їй зменшити вплив Росії, Туреччини та Ірану. Водночас «контракт століття» став основою фінансового благополуччя

Азербайджану, перетворивши його на найбагатшу країну Південного Кавказу, як наслідок, за обсягом іноземних інвестицій на душу населення Азербайджан займає перше місце на пострадянському просторі й перебуває на передових позиціях серед країн Східної Європи [32, С. 261].

Азербайджан є одним з ініціаторів проекту «Південний газовий коридор». Першими до нього приєдналися Туреччина і Грузія, потім Італія, Греція, Болгарія, Албанія, Боснія, Хорватія, Чорногорія. Загалом для поставок на європейські ринки побудовано низку нових трубопроводів: у 2007 р. введено в експлуатацію газопровід Баку-Тбілісі-Ерзурум; у 2012 р. підписано угоду між Азербайджаном і Туреччиною про проект TANAP (Трансанатолійський газопровід); У 2013 р. консорціум «Шах-Деніз» вибрав проект TAP (Trans-Adriatic Pipeline), який з'єднує кордон Туреччини з південною Італією, для поставок в Європу азербайджанського газу, який буде транспортуватися по газопроводу TANAP. Ці проекти, що з'єднують родовище Шах-Деніз з південною Італією, дозволяють реалізувати проект Південного газового коридору

Усі ці дії, спрямовані на розвиток ключової галузі економіки та пошук шляхів і ринків збуту енергоресурсів, дозволили реалізувати головну мету Азербайджану щодо фінансового забезпечення – побудувати власний нафтогазовий комплекс, практично вирішити питання легалізації прав на власний сектор Каспійського моря, а також створити потужну трубопровідну інфраструктуру.

Нині це один із найдовших у світі трубопроводів, який тягнеться понад 1774 км від Азербайджану до Туреччини через Грузію, він перетинає річки та гори на висоті понад 2800 м. Проект було реалізовано, незважаючи на відкритий скептицизм на початкових етапах планування через побоювання щодо його високої вартості та складних умов будівництва. Прем'єр-міністр Туреччини Реджеп Таїп Ердоган назвав трубопровід «Шовковим шляхом 21-го століття», підкресливши, що він сприятиме збільшенню економічного розвитку, співпраці та стабільності в регіоні, який колись був кордоном часів

холодної війни між НАТО та Радянським Союзом, і «зіграє роль мосту між країнами-виробниками та країнами-споживачами». «Очікується, що цей проект забезпечить глобальний ринок, потреби якого в енергії зростуть на 60% до 2030 р.», – сказав прем'єр-міністр Туреччини [7, С. 111].

Враховуючи успішне зростання економіки завдяки нафтогазовому сектору на початку XXI століття, стрімке зростання видобутку нафти і газу, а також збільшення експортних доходів за рахунок стабільно високих цін на енергоносії, розвиток Концепція «Азербайджан-2020: Погляд у майбутнє», схвалена наприкінці 2012 р., проголосила амбітну мету з точки зору економічного розвитку статусу Азербайджанської Республіки. виросла з провідної держави регіону до конкурентоспроможного учасника системи міжнародних економічних відносин [32, С. 262].

Незважаючи на задекларовані цілі, Концепція в цілому базувалася на розумінні безальтернативності експортної моделі економіки. Зазначалося, що концепція розвитку «Азербайджан-2020: Погляд у майбутнє» базується на експортоорієнтованій моделі економіки та передбачає, що підвищення конкурентоспроможності та покращення структури економіки сприятиме зростанню ненафтового експорту.

Туреччина традиційно вважається найближчим союзником Азербайджану. Це підтверджується підтримкою Туреччиною позиції Азербайджану в карабаському конфлікті, а також тим, що Азербайджан віддає перевагу турецькій моделі розвитку, орієнтованій на побудову ринкової економіки та світської демократії. На думку азербайджанської політичної еліти, саме Туреччина має стати країною, через територію якої проходитимуть усі найважливіші шляхи транспортування енергоносіїв з Азербайджану на західні ринки [7, С. 112].

Азербайджано-грузинські міждержавні відносини динамічно розвиваються. Сьогодні Грузія надає Азербайджану найкращі можливості для експорту енергоносіїв на Захід в обхід Росії. У політичному плані обидві країни стурбовані амбіціями Росії, що також зближує їх позиції як щодо СНД,

так і щодо участі в регіональних об'єднаннях, таких як ГУАМ.

Відносини з Вірменією мають лише одну серйозну проблему – Нагірний Карабах, але без його врегулювання не може бути й мови про взаємовигідне економічне співробітництво між двома державами чи спільні зусилля всіх пострадянських держав Закавказзя – Азербайджану, Вірменії та Грузії. , у захисті суверенітету та національної незалежності.

Оцінюючи зовнішню політику Азербайджану в цілому, слід зазначити, що за часів президента Г. Алієва (1993-2003 рр.) проводилася політика співробітництва в рамках СНД, при побудові відносин із західними країнами і Туреччиною робилися спроби активізувати відносини з Росією, спонукаючи її до більш активного вирішення нагірно-карабахської проблеми. З цією метою Г. Алієв брав активну участь у створеній у червні 2000 р. та роботі «Кавказької четвірки» – регулярна зустріч лідерів трьох закавказьких держав і Росії, яка відбувається напередодні самітів СНД для обговорення та вирішити нагальні проблеми регіону [7, С. 113].

У науковій літературі часто вживається термін «нафтова стратегія Азербайджану». Основні пріоритети нафтової стратегії Азербайджану були сформовані ще з підписанням «Контракту століття». Розширення експортних можливостей і реалізація нафтових проектів вимагали тісної співпраці з різними державами.

У такій ситуації головним завданням було залучення іноземних інвесторів і великих іноземних нафтових компаній, які б займалися безпечним видобутком сировини в Каспійському морі [25, С. 8].

Загальновідомо, що економіка Каспійського регіону залежить від запасів нафти і газу. Необхідно проаналізувати характер політичних змін і впливів за умови стабільних цін на нафту і якими будуть дії Азербайджану. Звичайно, 90% експорту країни забезпечують нафта і газ, але, за словами президента, наступні роки будуть спрямовані на збільшення експортного потенціалу та залучення інвестицій. При цьому важливим моментом у цьому питанні є зменшення залежності від нафти і газу.

У зовнішній політиці Азербайджану співпраця з регіональними та міжнародними організаціями є окремим напрямком, який забезпечує можливість реалізації стратегічних інтересів. Важливим засобом підтримки збалансованості зовнішньої політики держави є багатостороння дипломатія. Водночас двосторонні відносини завжди були пріоритетами зовнішньої політики держав, особливо тих, що будуються на принципі взаємності. Таким чином, курс Гейдара Алієва як особливий напрям політико-дипломатичної лінії відповідав національним інтересам держави, а також застосовувався принцип «відкритих дверей», пов'язаний із підписанням «Контракту століття».

Зовнішня політика Азербайджану, як і будь-якої держави, спрямована на забезпечення максимально сприятливих умов для соціально-економічного розвитку, побудови постіндустріальної держави з урахуванням демократичних цінностей. Процес внутрішнього зміцнення держави є не лише найефективнішою основою механізму зміцнення національної безпеки, а й спробою активізації регіонального статусу [25, С. 9].

Слід нагадати, що внутрішня політика завжди тісно пов'язана із зовнішньою. У випадку Азербайджану сучасна міжнародна ситуація, інтенсивність глобалізаційних тенденцій і важливе геостратегічне положення роблять внутрішню політику залежною від впливу зовнішніх факторів. Як зазначає Глава Адміністрації Президента Азербайджанської Республіки Р. Мехдієв, «вплив держав і міжнародних організацій на внутрішньополітичні процеси в Азербайджані, особливо під час виборів, ставить концепцію національного суверенітету в залежність від інтересів суб'єктів міжнародної політики». відносин і міжнародних організацій». Тобто пріоритети зовнішньої та внутрішньої політики Азербайджану збігаються в питаннях національного суверенітету, у збереженні незалежної від впливу зовнішніх гравців політики.

Зовнішня політика Азербайджану здійснюється з урахуванням геополітичних, військово-економічних можливостей. Не залишаються поза увагою конструктивний діалог Азербайджану з державами регіону та

проведення самостійної зовнішньополітичної лінії, про що свідчать останні події у світі. Міністр закордонних справ Азербайджанської Республіки Е. Мамед'яров в журналі «Бізнес Рік» щодо російсько-турецької кризи (15.02.2016 р.) чітко підкреслив, що «обидві держави важливі для підтримки безпеки і стабільності в регіоні Південного Кавказу і Азербайджан зацікавлений у підтримці відносин як з Туреччиною, так і з Російською Федерацією» [25, С. 9].

Сьогодні Азербайджан проводить зважену і прагматичну зовнішню політику, спрямовану на підвищення свого міжнародного авторитету. У результаті такої стратегії державі вдається підтримувати рівноправні відносини стратегічного партнерства з Російською Федерацією та ЄС з одного боку, США та Ізраїлем з іншого, з Іраном та державами арабського світу, з держави Східної Азії та Китай. Саме для підтримки цього балансу Азербайджан не вступає у військово-політичні блоки.

Азербайджан зберігає баланс між основними зовнішньополітичними пріоритетами:

Перша група – зміцнення незалежності та суверенітету, відновлення територіальної цілісності та збереження національних інтересів;

Другий – взаємовигідна співпраця з регіональними та глобальними гравцями щодо Азербайджану. У цьому випадку реалізація прагматичної зовнішньої політики залежить від вирішення заздалегідь визначених завдань і пріоритетів [25, С. 10].

Азербайджан проводить зовнішню політику, побудовану на принципах і нормах міжнародного права, які є основою існуючої системи міжнародної безпеки. Після Другої Карабаської війни 27 вересня 2020 р. – 8 листопада 2020 р. Азербайджан продемонстрував світові, що держава рішуче захищає свої території, звільнив їх від окупантів і став для світу прикладом того, що з ворогом потрібно рахуватися на поле бою. Таким чином було досягнуто виконання головного пріоритету держави – відновлення територіальної цілісності та звільнення Нагірного Карабаху. Повага до територіальної

цілісності та суверенітету інших держав, невтручання у внутрішні справи залишаються керівними принципами Азербайджану по відношенню до суб'єктів міжнародних відносин. Азербайджан бере активну участь у боротьбі з міжнародним тероризмом і розповсюдженням зброї масового ураження. Азербайджан є учасником усіх міжнародно-правових документів по боротьбі з тероризмом, азербайджанські миротворці борються з терористичними угрупованнями в Афганістані та Іраку. У своїй стратегії міністр закордонних справ Е. Мамед'яров серед пріоритетів зовнішньої політики Азербайджану виділяє інтеграцію в європейські та євроатлантичні структури, розвиток євразійського енергетичного і транспортного коридору [25, С. 11].

Ще одним важливим фактором є те, що американо-азербайджанські відносини в Каспійському регіоні базуються на взаємній співпраці не тільки в сфері енергетики, а й безпеки. Азербайджан протягом кількох років відіграватиме провідну роль у регіоні у питанні транзиту військ і невійськових вантажів сил коаліції НАТО з Афганістану [24, С. 187].

Азербайджано-американські відносини слід назвати «стратегічним партнерством», спрямованим на протидію міжнародному тероризму, боротьбі з наркобізнесом і розповсюдженням ядерної зброї, розвитку демократичних реформ і дотримання прав людини, а також взаємовигідного співробітництва, яке передбачає вирішення регіональних і міжнародних проблем.

Одним із головних питань для Туреччини та Азербайджану, окрім економічної співпраці та протидії загрозам, є розвиток транспорту та енергетичних транспортних магістралей, логістики, для Туреччини можливість диверсифікації джерел енергопостачання та перетворення її на важливий енергетичний та транспортний вузол, а для Азербайджану – диверсифікація споживачів і шляхів постачання вуглеводнів.

Туреччина і Азербайджан найбільш активно взаємодіють в рамках Організації тюркських держав. Плани створити міжнародну політичну організацію, яка б об'єднала незалежні тюркські країни, обговорюються ще з 1990-х років. Робота над його створенням почалася в середині 2000-х років. До

того часу проводилися Саміти тюркомовних держав, на яких обговорювалися важливі для тюркомовних держав питання, створювалися інституційні рамки та інструменти організації, ухвалювали документи та визначали основні напрямки діяльності. У 2009 році була створена Тюркська рада, яка в 2021 році отримала нову назву - Організація тюркських держав [Мхитарян, С. 182].

Отже, проведення ефективної зовнішньої регіональної політики Азербайджану неможливо без врахування геополітичних інтересів сусідніх держав з одного боку, та отримання підтримки та допомоги від стратегічних партнерів, зокрема, таких як ЄС, США, Туреччина – з іншого.

Здатність впливати на події в регіоні, а розробка і затвердження на цій основі стратегії регіонального лідерства Азербайджану дозволить юридично закріпити ініціативи щодо формування системи регіональної безпеки в Чорноморсько-Каспійському регіоні. Наразі найбільш імовірними для співпраці між Туреччиною та Азербайджаном на пострадянському просторі є Організація тюркських держав, Організація чорноморського економічного співробітництва, а також співпраця в рамках військового альянсу Туреччина-Азербайджан-Грузія. Ці організації вимагатимуть розвитку нового формату співпраці, який відповідатиме вимогам нового світового порядку.

Висновки до розділу 2

Таким чином, трансформація системи регіональних відносин між державами південно-кавказького регіону сприяє формуванню нових перспективних пріоритетів, зокрема, підтримці дво- та багатосторонніх відносин, посиленню економічного впливу та спроб зайняти позицію регіонального лідера в регіоні кожною із країн спираючись на підтримку країн-партнерів. Динаміка розвитку зовнішньополітичних пріоритетів Грузії та Азербайджану є особливою, причиною чого є зростання значення Чорноморсько-Каспійського регіону.

Фактично наразі сторони співпрацюють у тих сферах взаємодії, які становлять для них взаємний інтерес. Переговорний процес, який розпочався

щодо зміни формату дво- та багатосторонніх відносин на основі підписання нових документів, повністю відповідає стратегічним планам Азербайджану та Грузії і спрямований на включення в партнерські відносини з Європейським Союзом, США тих питань, які в майбутньому можуть захистити країни від зовнішньополітичних турбулентностей на регіональному чи глобальному рівнях – питання забезпечення безпеки сторін, енергетичні пріоритети, економічне співробітництво.

Відносини між Туреччиною, Вірменією, Грузією, ЄС, США та Азербайджаном у контексті регіональної політики Каспійського регіону зумовлені активною співпрацею. Стратегічні відносини з такими центрами сили, як США, мають пріоритетне значення для Азербайджану з огляду на економічні та політичні можливості. Враховуючи участь та інтереси держав регіону, їх позиція щодо Азербайджану та США формує загальне бачення регіональної політики в зоні Каспійського моря. Тут переплітається ряд важливих питань, які створюють умови для перспективної співпраці держав з можливістю конфлікту інтересів. Азербайджанська Республіка проводить активну і стабільну зовнішню політику в регіоні спираючись на позицію сили та відчуваючи реальну підтримку союзників. Незважаючи на всі зовнішні та внутрішні виклики за період незалежності, державі вдалося зміцнити та сформувати власний зовнішньополітичний курс, визначивши цілі та пріоритети. У результаті інтенсивної співпраці з міжнародними організаціями, економічного, енергетичного та військового співробітництва держава стала об'єктом інтересу глобальних акторів, враховуючи її вигідне стратегічне розташування. Співпраця Азербайджану зі Сполученими Штатами в Каспійському регіоні має велике значення для обох сторін. Така дипломатія має ряд переваг і можливостей.

РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПІВДЕННО-КАВКАЗЬКОГО ВЕКТОРУ У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ ТУРЕЧЧИНИ

3.1. Проблеми зовнішньої політики країн Південного Кавказу

Тому в контексті політики, пов'язаної з боротьбою за контроль над енергетичним сектором, варто звернути увагу на зовнішньополітичні відносини та спільні економічні інтереси Вірменії, Грузії та Азербайджану.

З перших років здобуття незалежності Грузія відстоює стратегію, спрямовану на Захід, і бачить своє майбутнє як ключова транзитна країна для транспортування нафти та газу та важливий посередник у торгових відносинах між державами Європи, Центральної Азії та Південний Кавказ. У цьому контексті Грузія встановила досить тісні зв'язки з Азербайджаном і Туреччиною. Сьогодні всі три згадані країни є стратегічними партнерами в енергетичному та транспортному секторах, а також у політичній, економічній та військовій сферах.

Анкара має давній конфлікт інтересів з Москвою в регіоні Південного Кавказу в сфері транспортування каспійських енергоресурсів і досить залежна від мережі зв'язку Південного Кавказу. Тому для реалізації основних напрямів зовнішньополітичної стратегії та масштабної присутності у геостратегічно важливих регіонах Туреччина активно лобіює розвиток транспортної інфраструктури, яка має забезпечити їй пряме сполучення з тюркськими державами.

Як приклад розвитку такої комунікаційної мережі варто згадати просування Анкарою ідеї створення залізниці Карс-Тбілісі-Баку – важливого геоекономічного і геополітичного проекту. Ідея будівництва цієї залізниці виникла ще влітку 1993 року під час засідання турецько-грузинської спільної транспортної комісії в Анкарі, але фактично її будівництво почалося лише в 2008 р., а офіційне відкриття відбулося 30 жовтня 2017 р. Реальна економічна доцільність цього спільного турецько-грузино-азербайджанського проекту сьогодні є дискусійним питанням – станом на осінь 2021 р. перевезення

залізницею здійснювалися лише на 15% від загального потенціалу. Однак політична складова була на поверхні з самого початку - посилення політичної та економічної ізоляції Вірменії. Використання існуючої залізниці Карс-Гюмрі-Тбілісі, частина якої проходить через територію Вірменії, було заблоковано Туреччиною на знак солідарності з Азербайджаном у збройному конфлікті навколо Нагірного Карабаху. [34, С. 389]

Сама Грузія постраждала від російської агресії, однак протягом останнього десятиліття Тбілісі послідовно пом'якшує свою позицію щодо Російської Федерації. В умовах повномасштабного російського вторгнення в Україну небажання грузинської влади активно протистояти Російській Федерації вкотре яскраво демонструє її проросійський характер.

В офіційній риториці Тбілісі демонструє намір скористатися ситуацією для покращення позицій Грузії в умовах ослаблення Російської Федерації. Водночас окремі дії влади Грузії мають ознаки свідомого проведення політики, спрямованої на підрив прозахідного зовнішньополітичного курсу. Влада продовжує випробовувати на міцність рівень суспільного опору її прагненню згорнути демократичний курс. Яскравим прикладом є законодавча ініціатива щодо реєстрації «ін-агентів», яка за своєю суттю схожа на російський аналог. Масові протести на початку березня 2023 р. принесли перемогу опозиції, змусивши уряд відкликати суперечливий законопроект, який отримав негативну оцінку західних партнерів Тбілісі. Вуличний протест показав грузинській владі певні межі, за які вона не повинна переходити. У той же час правляча партія «Грузинська мрія» зберігає контроль над системою державного управління і може продовжувати фактично підривну діяльність проти європейських перспектив Грузії, використовуючи більш обережну тактику. Триває боротьба між владою (партією «Грузинська мрія», засновником якої є російський мільярдер Б. Іванішвілі) та опозицією (різноманітними політичними силами, найпотужнішою з яких залишається Єдиний національний рух прихильників экс-президента М. Саакашвілі). елементом внутрішньополітичного життя Грузії. Проросійські позиції

Іванішвілі визначають нинішній зовнішньополітичний курс Тбілісі, зокрема його відповідь на російську агресію проти України. Грузія продовжує декларативно засуджувати дії РФ і не забуває нагадати, що сама постраждала від її агресії. Водночас грузинська влада уникає системних дій, які можуть бути сприйняті як спрямовані проти Росії (утримується від приєднання до санкцій, не давала згоди на передачу зброї Україні) [9, С. 12].

Її представники також заблокували виїзд грузинських добровольців в Україну. Проте цей крок слід розглядати не лише в контексті українсько-грузинських двосторонніх відносин, а й внутрішньополітичної ситуації в Грузії. Очевидно, «Грузинська мрія» боїться консолідації протиборчих їй сил та набуття ними бойового досвіду, що можливо в лавах «Грузинського легіону» в Україні.

Слід зазначити, що навіть всередині грузинської влади є певна різниця в реакції на російську агресію проти України. Деякі політики більш критично ставляться до дій РФ. Зокрема, такий підхід демонструє президент Грузії С. Зурабішвілі, що спричиняє її дистанціювання від «Грузинської мрії», завдяки підтримці якої цей незалежний політик переміг на президентських виборах у 2018 р.

Фактором дестабілізації внутрішньополітичної ситуації в Грузії залишається доля колишнього Президента країни М. Саакашвілі, який перебуває у в'язниці. Погіршення його здоров'я опозиція використовує для звинувачення влади в політичних репресіях, метою яких є фізичне знищення опонентів. Водночас фактор Саакашвілі досить негативно впливає на перспективи грузинської опозиції. Політик має стабільне коло симпатиків, які вважають його символом проєвропейських перетворень у Грузії та готові боротися за його звільнення. Проте значна частина грузинського суспільства відчуває явну неприязнь до Саакашвілі, спричинену не лише російською пропагандою, а й об'єктивними факторами (стиль керівництва цього політика, зловживання правоохоронних органів під час його перебування при владі у боротьбі з вуличними протестами) [13, С. 48].

Про розкол суспільства свідчать дані соціологічного опитування від березня 2023 р., опубліковані Міжнародним республіканським інститутом. Третина грузинів не підтримують ідею відправлення Саакашвілі на лікування в іншу країну. Стосовно його подальшої долі суспільство розділилося майже порівну: 37% вважають, що він повинен відбувати покарання і лікуватися в грузинській в'язниці; 25% вважають, що його потрібно відпустити на лікування за кордон, але після повернення він повинен продовжувати перебувати за ґратами; 31% вважають, що президент Грузії має помилувати його з гуманітарних міркувань²⁰. Водночас Зурабішвілі критикує Саакашвілі і неодноразово заявляла, що не збирається його поблажливо ставити. Тому суперечки навколо його долі заважають консолідації тих сил, які тією чи іншою мірою не підтримують проросійський курс «Грузинської мрії» [15, С. 5].

Про ставлення суспільства до ситуації свідчать останні рейтинги провідних політичних сил Грузії. Дані за березень 2023 р. свідчать про поступове зниження рівня підтримки «Грузинської мрії». Згідно з результатами опитування, партія залишається найпопулярнішою політичною силою в країні, але її готові підтримати лише 19% респондентів – тоді як у вересні 2022 р. цей показник становив 25%. Однак це не привід для оптимізму в Єдиному національному русі. Зараз його рейтинг становить 14%, а за останні півроку він виріс лише на 2%. Тому в умовах розчарування в діях влади немає перетоку її електорату до ключової опозиційної сили. Те, що ця політична партія має найвищий негативний рейтинг, має викликати занепокоєння у прихильників УНР. 39% населення Грузії в жодному разі не готові за це голосувати. Антирейтинг «Грузинської мрії» становить 34% опитаних і є другим результатом [1, С. 3].

Результати дослідження демонструють глибоку поляризацію суспільства та зростання розчарування у провідних політичних силах Грузії. Це підтверджує рейтинг у суспільстві конкретних особистостей. Якщо виключити предстоятеля Грузинської Православної Церкви Католикоса-

Патріарха Іллію II, то єдиною впливовою людиною, довіру до якої переважає його антирейтинг, сьогодні є К. Каладзе (у минулому найуспішніший грузинський футболіст; нині мер Тбілісі та одна з провідних фігур «Грузинської мрії», яка водночас демонструє позицію, відмінну від загальної тенденції партії в окремих питаннях). 52% респондентів відгукуються про нього схвально; 44% висловлюються негативно. Рейтинг і антирейтинг Президента Грузії С.Зурабішвілі залишаються приблизно на одному рівні (48% і 47%). Інші особистості, представлені в опитуванні, швидше викликають негативне ставлення електорату. Цікаво, що показники М. Саакашвілі (рейтинг – 36%, антирейтинг – 59%) та Б. Іванішвілі (рейтинг – 35%, антирейтинг – 58%) фактично ідентичні [21, С. 134].

У грузинському суспільстві є попит на нові обличчя та політичні проекти. Російська Федерація використовує ситуацію, щоб підірвати європейські перспективи Тбілісі. Вона не має можливості забезпечити прямий контроль над територією Грузії через проросійський режим – адже відверто проросійська політика влади зустрінє стійке неприйняття значної частини суспільства. Однак, підтримуючи окремих політиків і лобіюючи консервативну ідеологію, Москва намагається вбити клин у відносини між Грузією та Заходом.

Створений у 2022 р. рух «Сила народу» стає інструментом підризу відносин між Грузією та її партнерами. Його сформували кілька депутатів «Грузинської мрії» (С. Субарі, Д. Хундадзе, М. Кавелашвілі), які вийшли з правлячої партії. Зараз фракція руху в парламенті налічує 9 депутатів і займає жорстку антизахідну позицію [34, С. 380].

Функціонування руху може бути як російською операцією, так і проектом оточення Б. Іванішвілі, яке не готове відкрито відмовлятися від прозахідного курсу – але потребує формально незалежних довірених осіб, які просуватимуть цю ідею та виступатимуть з радикальними ініціативами.

Азербайджан є найпотужнішою державою в регіоні, яка проводить самостійну зовнішню політику, уникаючи чіткого позиціонування в рамках

протистояння за лінією Росії і Заходу.

Кінцевою метою Азербайджану залишається остаточне відновлення територіальної цілісності. Нормалізація відносин з Вірменією та взаємне визнання кордонів вважається одним із інструментів досягнення цієї мети, оскільки має закріпити відмову Єревана від претензій на Карабах. Баку також активізує зусилля щодо створення транспортного коридору до Нахічевані через територію Вірменії, відкривши Зангезурський коридор. Ці питання є ключовими для сучасної зовнішньої політики Азербайджану [24, С. 187].

Для Баку принципово важливим є відновлення повного контролю над усіма окупованими територіями. Азербайджан розглядає майбутнє Карабаху через призму перемоги в 44-денній війні. Питання будь-яких компромісів і поступок (щодо так званого «статусу» регіону) є неприйнятним не тільки для азербайджанської влади, але й для азербайджанського суспільства. Азербайджан чітко підкреслює, що вважає конфлікт вичерпаним, а єдиним невіршеним питанням залишається відновлення азербайджанської юрисдикції над територіями, де з 2020 р. дислокується російський військовий контингент. Баку заявляє про готовність надати вірменському громадянство і відповідні права населенню Карабаху, яке проживало в регіоні до початку конфлікту, а також їхнім нащадкам. Баку неодноразово підкреслював свою готовність до діалогу з представниками місцевої вірменської громади, метою якого має бути узгодження практичних аспектів реінтеграції Карабаху [1, С. 4].

На міжнародній арені Азербайджан готовий до діалогу з Вірменією на різних платформах – запропонованих як Росією, так і Європою. Для Баку головне забезпечити виконання своїх умов і вимог. Водночас Азербайджан скептично ставиться до міжнародних посередницьких зусиль (у тому числі через неефективність Мінської групи ОБСЄ, продемонстровану десятиліттями її роботи), і не підтримує розгортання будь-яких додаткових миротворчих сил у регіоні. Влада Азербайджану вбачає в продовженні місії ЄС в районі вірмено-азербайджанського кордону загрозу своїм інтересам, оскільки

побоюється, що вона буде використана вірменським лобі і захищатиме виключно інтереси Єревана [24, С. 189].

Азербайджан намагається використати високий рівень відносин з Російською Федерацією для посилення своїх позицій у конфлікті з Вірменією. Через дружні відносини з Росією влада Азербайджану хоче покращити свої позиції в регіоні, зокрема, досягти прогресу у звільненні окупованих територій Карабаху. Баку сподівається, що Москва зможе змусити Єреван піти на поступки. Цим пояснюється обережність азербайджанської влади в публічній риториці щодо російської агресії проти України та її відмова підтримати українські резолюції в ГА ООН. Водночас російську військову присутність у Карабасі в Баку вважають вимушеним кроком. Азербайджан не зацікавлений у його збереженні в майбутньому. Вже зараз готується підґрунтя для виведення російського контингенту з території Карабаху у 2025 р. – після закінчення 5-річного терміну перебування, встановленого Декларацією про припинення вогню від 10 листопада 2020 р. Для Москви, зберігаючи свій присутність у регіоні (у ширшому контексті, підтримання конфлікту між Вірменією та Азербайджаном) є важливим геополітичним активом, який вона готова захищати. Однак відволікання всієї уваги та ресурсів на український напрямок ускладнює його здатність реагувати [1, С. 5].

Азербайджан використовує нинішню ситуацію для посилення тиску на Вірменію (і – негласно – на російський контингент). Обмежені військові операції на лінії зіткнення протягом 2022 р., в результаті яких азербайджанські сили покращили свої позиції, а також дипломатичні зусилля, які призвели до відновлення юрисдикції Азербайджану над містом Лачин, є елементами єдиної стратегії Баку. Блокування азербайджанськими активістами Лачинського коридору також є її складовою. Організація такої акції неможлива без згоди та підтримки офіційного Баку. Але це ні в якому разі не можна вважати спецоперацією під прикриттям громадської думки. Позиція мітингувальників щодо неприпустимості незаконного видобутку корисних копалин на тимчасово окупованих територіях, а також вимоги доступу до

родовищ азербайджанським фахівцям виправдані і, що ще важливіше, підтримуються абсолютною більшістю азербайджанського суспільства. Так само азербайджанська громадськість обурена перекиданням на територію Карабаху зброї та боєприпасів для незаконних вірменських формувань, а також провокаціями в районі лінії зіткнення (зокрема, мінуванням доріг на звільнених територіях) [1, С. 5].

Встановлення блокування на Лачинській трасі є ще одним кроком вперед у остаточній деокупації Карабаху, яку було б важко реалізувати, якби Росія не застрягла в Україні. Водночас Азербайджан знову стикається з негативною оцінкою Заходу подій у районі Лачинського коридору. Про це свідчить рішення Міжнародного суду ООН у Гаазі щодо вимоги розблокувати транспортний шлях та оперативна реакція Держдепу США на встановлення на ньому азербайджанського пункту пропуску. Для азербайджанського суспільства це є ще одним свідченням політики подвійних стандартів і завдає шкоди репутації Заходу. Це перешкоджає реальній переорієнтації азербайджано-вірменського мирного процесу з російської монополії на нові платформи, які Європа намагалася запропонувати протягом останнього року.

Невдоволення позицією західних партнерів не заважає Баку використовувати бажання Європи диверсифікувати джерела енергопостачання у власних інтересах. Азербайджан продовжує зміцнювати свої позиції, укладаючи контракти з європейськими країнами з відповідного питання, замінюючи на ринках Російську Федерацію. Також спільно з Грузією, Румунією та Угорщиною реалізується проект прокладання підводного кабелю для передачі азербайджанської електроенергії через Чорне море [67].

Політична система Азербайджану залишається стабільною. Цьому сприяє слабкість опозиційних сил і здійснені в системі державного управління кадрові перестановки, покликані зміцнити владу в руках І. Алієва. Після перемоги в 44-денній війні позиції президента Азербайджану міцні як ніколи. Навіть опозиційно налаштовані кола визнають заслуги нинішньої влади в забезпеченні прориву на карабаському напрямку. Тому політика Баку є

прогнозованою і не буде схильна до радикальних змін.

Вірменія залишається в складній геополітичній ситуації в нових регіональних умовах, що склалися в результаті 44-денної війни. Військова поразка завдала значного удару по позиціях країни. Крім того, він зруйнував ейфорію від минулих перемог, яка існувала у вірменському суспільстві, замінивши її почуттям незахищеності. Усі теоретичні парадигми, які існували в Єревані (щодо віри в непереможність вірменської армії та опори на гарантії безпеки з боку РФ), розсипалися на прах. По суті, перед Вірменією стоїть завдання визнати фундаментальні зміни, що відбулися в регіоні, і кардинально переглянути власну політику. Однак, навіть якщо нинішня влада Вірменії це розуміє, такі умови все одно важко прийняти населенням країни. Простір для маневру Єревана також звужує його повна залежність від Російської Федерації, яка фактично перетворила Вірменію на сателіта Москви [1, С. 6].

Водночас Вірменія має позитивний імідж демократичної країни на Заході, який ще більше зміцнився після «оксамитової» революції 2018 року та приходу до влади в країні Н. Пашиняна. Він має репутацію прозахідного політика – і це спрощує контакти Єревана зі США та Європою. Насправді це спрощений підхід, який не передає реальної позиції Пашиняна і не враховує ступінь впливу РФ на вірменську політику. Водночас, в умовах явного небажання/небажання/неспроможності Москви захистити інтереси Вірменії, Пашинян та його оточення все ще роблять обережні спроби диверсифікувати зовнішню політику країни (хоча й відбуваються виключно у вузьких межах, встановлених Росією) тривале домінування).

Пашинян опинився в складних умовах – як з точки зору зовнішньополітичного балансу сил (де Вірменія опинилася між кількома ворогуючими центрами сили), так і в контексті внутрішньополітичної ситуації (де об'єктивна необхідність примирення з сусідів конфліктує з реваншистськими настроями частини суспільства). Тому його політика, заяви та дії спрямовані на пошук крихкої рівноваги і дуже часто відзначаються непослідовністю та двозначністю. Саме так виглядає риторика Вірменії щодо

врегулювання карабаського конфлікту. Офіційний Єреван все частіше на словах визнає відсутність претензій на контроль над Карабахом. При цьому Пашинян прагне вивести питання майбутнього регіону за межі вірмено-азербайджанського врегулювання питання кордону і критикує дії Баку, спрямовані на відновлення територіальної цілісності Азербайджану [1, С. 6].

Ситуація ускладнюється протиріччями між самою вірменською владою та лідерами карабахських вірмен, які можуть бути використані Москвою для проектування впливу на Вірменію. Прихід російського олігарха Р. Варданяна в Карабах не слід розглядати лише як намір Кремля закріпити контроль над тимчасово окупованими територіями Азербайджану, де зараз дислокується російський військовий контингент. Постать Варданяна розглядалася в Москві радше довгостроково – як альтернатива Пашиняну в боротьбі за владу у Вірменії (як такий собі аналог Б. Іванішвілі в Грузії). Те, що нинішній прем'єр-міністр зміг утримати владу навіть після поразки в 44-денній війні, перемігши на дострокових парламентських виборах 2021 р., багато в чому зумовлювалося надзвичайною токсичністю для вірменського електорату його опонентів – представників старого еліти (як Р. Кочарян). Москва, ймовірно, розглядає Варданяна як своєрідне «нове обличчя», яке хоче представити вірменському електорату.

Враховуючи це, а також зростаючу токсичність російського режиму через повномасштабне вторгнення в Україну, влада Вірменії робить певні кроки для дистанціювання від Москви. Вагомою причиною цього також є розчарування в діях Російської Федерації, яка не змогла захистити інтереси Вірменії під час загострення вірмено-азербайджанського конфлікту у вересні 2022 р. За цих умов Вірменія намагається залучити до миротворчої діяльності альтернативних гравців. зона конфлікту (місія ЄС на вірмено-азербайджанському кордоні). Однак у геополітичному контексті риторика Єревана виглядає як спроба «сидіти на двох стільцях». З одного боку, Вірменія заявила про відмову від проведення навчань ОДКБ на своїй території. З іншого боку, новина про участь вірменських військових у навчаннях під егідою США

була швидко спростована. З Єревана лунали суперечливі заяви щодо готовності виконати рішення Міжнародного кримінального суду щодо В. Путіна – хоча очевидно, що реальної загрози арешту російського лідера на території Вірменії немає [1, С. 7].

Вірменія також намагається публічно продемонструвати свою готовність до нормалізації відносин з Азербайджаном і Туреччиною. Однак наразі вірменські сигнали на цьому шляху залишаються суперечливими. Важливим кроком солідарності з Анкарою стало відправлення гуманітарної допомоги для постраждалих від руйнівного землетрусу 6 лютого 2023 р. Також у спортивній сфері показовим сигналом покращення відносин стало проведення футбольного матчу між збірними командами України. Туреччина та Вірменія в Єревані. Водночас тривають провокації на спортивному полі у відносинах з Азербайджаном – на відкритті Чемпіонату світу з важкої атлетики у столиці Вірменії спалили азербайджанський прапор¹⁵. Схоже, Єреван намагається повторити події більш ніж десятирічної давності, коли в рамках так званої «футбольної дипломатії» була зроблена спроба нормалізувати вірмено-турецькі відносини, але без вирішення конфлікту з Баку [52].

Нинішня криза світового порядку має далекосяжні наслідки для Південного Кавказу. Поступове ослаблення позицій Росії на світовій арені може спонукати інших гравців активніше залучатися до регіону. Однак це не завжди має для нього позитивні наслідки. США та Європа (насамперед Франція) зацікавлені в посиленні свого впливу на Південному Кавказі. Водночас їх потенціал залишається обмеженим. Це зумовлено як географічними факторами, так і неоднозначною позицією щодо політики Заходу з боку окремих країн Південного Кавказу (Азербайджану) та окремих політичних сил (ультраконсервативних кіл регіональної політики, які Кремль часто використовує у власних інтересах).

Здатність євроатлантичної спільноти спроектувати власний вплив на Південний Кавказ може зрости, якщо відносини між Заходом і Туреччиною

покращатися. Анкара може зіграти роль своєрідного лідера інтересів НАТО в регіоні – але лише в разі поразки нинішньої турецької влади на виборах 2023 р., що може призвести до нормалізації відносин між Турецькою Республікою та її Партнери по Альянсу.

Водночас для Туреччини, яка відновила свою геополітичну вагу на міжнародній арені, Південний Кавказ є воротами до Центральної Азії та ключем до проектів консолідації тюркського світу. Їхню популярність не варто пов'язувати виключно з Р. Ердоган і Партія справедливості та розвитку - пантюркізм загалом користується підтримкою серед турецької політичної еліти. Тому загальна стратегія посилення турецької присутності в регіоні в рамках поглиблення стратегічного партнерства з Азербайджаном триватиме незалежно від результатів виборів.

Іран не влаштовує існуючий баланс сил у регіоні, а також перспектива створення прямого коридору між Азербайджаном і Туреччиною. Послаблення впливу партнера Тегерана Москви на Південному Кавказі сприймається іранським режимом як ще одна загроза і спонукає його проводити більш агресивну регіональну політику, спрямовану на боротьбу з тим, що Тегеран вважає загрозою. Зокрема, це спричиняє ескалацію іранської риторики щодо Азербайджану. Тегеран вже фактично веде гібридну війну проти Баку. Важливим інструментом в руках іранського режиму є релігійний фактор, який використовується для проникнення агентів на територію Азербайджану. Останнім часом почастишали провокації біля кордонів – наприклад, явно недружні Азербайджану навчання іранської армії. У той же час початок відкритого конфлікту між Іраном і Азербайджаном малоімовірний з ряду причин. По-перше, Азербайджан має значний військовий потенціал і здатний серйозно протистояти потенційній іранській агресії. По-друге, Турецька Республіка не допустить акту збройної агресії проти свого стратегічного союзника. Положення Шушинської декларації від 15 червня 2021 року зобов'язують Анкару відповісти на таку загрозу. По-третє, напад на Азербайджан може викликати широкомасштабні хвилювання серед

азербайджанського населення Ірану, загрожуючи внутрішньополітичній стабільності іранського режиму та територіальній цілісності Ірану в цілому [64].

Отже, проблеми зовнішньополітичної ситуації країн Південного Кавказу тісно переплітаються не тільки на геополітичній карті регіону, а і залучають до цього процесу цілий ряд країн, зацікавлених в стабільності, або навпаки, в нестабільності політичних та економічних стосунків. Особливе місце в цьому процесі займає Туреччина та Росія.

3.2. Перспективи розвитку сучасної зовнішньо-політичної ситуації

Туреччини та роль Південного Кавказу в її формуванні

Зовнішня політика Туреччини за президента Ердогана завжди характеризувалася підкресленою незалежністю від союзників, а її основні інтереси залишаються незмінними – навіть якщо вони суперечать спільній політиці західних партнерів.

Щодо грузинсько-турецьких відносин, то попри їх динамічний розвиток, залишається невирішеним питання повернення турків-месхетинців до Грузії. Їх спільнота склалася у XVII ст. у результаті прийняття грузинами ісламу і турецької імміграції до Месхетії внаслідок османської окупації району. Рятуючись від комуністичних репресій і сталінської депортації 1944 р. частина турків-месхетинців опинилася в Туреччині. У 1996 р. Е. Шеварнадзе зобов'язався сприяти поверненню цього народу на його історичні землі за десять років. Утім, майже нічого не було зроблено в цьому напрямку. Проблема полягає і в заселенні території, де колись мешкали турки-месхетинці, вірменами, що стає додатковим пунктом турецько-вірменського протистояння.

Невирішеність проблеми повернення турків-месхетинців не завадила офіційній Анкарі збудувати за політичної та фінансової підтримки західних держав, насамперед США, нафтовий трубопровід Баку-Тбілісі-Джейхан для

транспортування каспійської нафти з Азербайджану через Грузію до Середземномор'я. Нафтогін уведено в експлуатацію 13 липня 2006 р. Росія вважає цей маршрут політичним проектом, оскільки таким чином вона втрачає контроль над Каспієм та монополію на експортування нафти з моря (про своє прагнення приєднатись до поставок цим трубопроводом заявив і Казахстан). Однак Азербайджан і Грузія поставили на перший план економічний зиск, а не лояльність Москві, що остання розцінила як акт непокори [6, С. 140].

Серед іншого, занепокоєння Анкари викликало загострення і так непростой ситуації в Грузії, конкретніше - в Абхазії і Аджарії, після зміни влади в країні наприкінці 2003 р. Певний час навіть ішлося про введення до Грузії турецьких миротворців, але від ідеї відмовились. Офіційно причиною цього називають ресурсів Туреччини, але логічніше було б списати нереалізовані плани на небажання зіпсувати відносини з Росією.

Грузія є член низки міжнародних організацій, у тому числі ООН (з 1992 р.), Чорноморського економічного співробітництва, Північноатлантичної ради з співробітництва, Міжнародного валютного фонду, Ради Європи, від 1999 р. Грузія є членом ВТО. Упродовж 1990-х рр. Грузія підписала договори про дружбу і співробітництво з Азербайджаном, Вірменією, Іраном, Туреччиною та Україною, особливі відносини встановлено з Німеччиною та США [6, С. 119].

У випадку з ЄС така розбіжність може бути виправдана відсутністю офіційних зобов'язань Анкари перед Брюсселем, оскільки переговори про членство Туреччини в Європейському Союзі були заморожені ще в 2017 р. після десятиліть очікування їх відкриття. (За даними Єврокомісії за 2023 р. Туреччина підтримала лише 10 відсотків рішень ЄС у сфері зовнішньої та безпекової політики.) Водночас усередині НАТО така «автономна» позиція Анкари з низки принципових питань мала неодноразово викликав нарікання з боку інших членів Альянсу. Варто згадати хоча б купівлю Туреччиною російських систем С-400, її відмову приєднатися до санкцій проти Росії після початку повномасштабного вторгнення в Україну чи додаткові умови,

висунуті Ердоганом на шляху до членства Фінляндії та Швеції в Альянсі [4, С. 2].

Тепер, якщо Туреччина офіційно подасть заявку на членство в БРІКС, вона може стати першою країною НАТО, яка приєднається до одного блоку з Росією, Китаєм та Іраном – авторитарними режимами, які бачать у цій організації можливість створити альтернативу «несправедливому західному світовому порядку», світовий порядок, який у їх розумінні уособлює НАТО.

Чи означає це геополітичний поворот Туреччини на Схід і відмову від традиційного євроатлантичного партнерства? Абсолютно ні, скоріше, це говорить про стабільність зовнішньої політики Анкари, яка при нинішній владі базується на трьох основних принципах: прагматизм, балансування та діалог з усіма – будь то протиборчі сторони в стані гарячої війни (наприклад, Росія та Україна).) або нещодавніх ворогів самої Анкари (таких як Єгипет, Саудівська Аравія чи режим Асада в Сирії, з яким Туреччина намагається нормалізувати відносини після тривалих конфліктів) [4, С. 3].

Для нинішнього уряду потенційне членство в БРІКС має вирішити дуже конкретні проблеми. Перш за все, це повинно дозволити Туреччині вийти з різкого економічного спаду, в який країна була загнана неортодоксальною фінансовою політикою Ердогана в попередні роки. Хоча нинішній, прозахідний, міністр фінансів Сімшек докладає великих зусиль, щоб вивести економіку на докризовий рівень і відновити довіру міжнародних партнерів, його «шокова терапія» поки не дала очікуваних результатів. Інфляція, за найскромнішими оцінками, досягає 70-80 відсотків, турецька ліра продовжує втрачати свою вартість, а підвищення облікової ставки з 8 до 50 відсотків менш ніж за півроку зробило кредити практично недоступними для малого та середнього -розмірні підприємства. За даними Асоціації торгово-промислових палат і товарних бірж Туреччини, лише з початку 2024 р. понад 15 тисяч компаній були змушені закритися, що на 28 відсотків більше, ніж у 2023 р. Ще більше знаходяться на порозі банкрутство. Усе це вимагає від влади нових рішучих кроків, особливо на тлі закликів опозиції провести дострокові вибори

наступного року [4, С. 3].

Анкара очікує, що розширення торгово-економічної співпраці з Бразилією, Індією, Китаєм та іншими великими економіками, що розвиваються, дозволить Туреччині вийти на нові ринки та забезпечить приплив нових інвестицій у країну. Важливою перспективою також вважається участь Туреччини в регіональних транспортних коридорах та енергетичних проектах, зокрема з Росією, Єгиптом та ОАЕ.

Проте не варто забувати, що основним зовнішньоторговельним партнером Анкари залишається Європейський Союз, на який припадає майже третина її товарообігу (у 2022 р. товарообіг становив близько 200 мільярдів євро, або 31,4 відсотка). Для порівняння: з Росією цей показник становить 11 відсотків, з Китаєм – 7 відсотків. Так само, незважаючи на значне зростання частки арабського капіталу в останні роки, стабільність турецької економіки залежить насамперед від стабільного припливу американських і європейських інвестицій [1, С. 14].

Ситуація у сфері безпеки ще більш показова. Єдиною реальною гарантією безпеки для Туреччини залишається її членство в НАТО, тоді як БРІКС не є військово-політичним блоком, і деякі його учасники (насамперед Росія та Іран) безпосередньо загрожують інтересам Анкари в регіоні. Водночас дискусії навколо можливого членства Туреччини в БРІКС мають надіслати чіткий політичний сигнал західним партнерам: відсутність прогресу в переговорах з ЄС штовхає країну до пошуку альтернативних союзів. Ердоган неодноразово висловлював своє обурення тим, що «не потерпить жодних нових вимог або умов для вступу Туреччини в ЄС», через що «країна чекала біля дверей 40 років». А нещодавно міністр закордонних справ Хакан Фідан прямо заявив, що «Туреччина не була б зацікавлена в БРІКС, якби була членом Євросоюзу». Схоже, публічно обговорюючи можливий вступ до БРІКС, турецька дипломатія намагається прокласти собі шлях до ЄС – якщо не до повноправного членства, то принаймні до поглибленого Митного союзу та безвізового режиму [4, С. 4].

Турецькі експерти підкреслюють, що одночасна присутність Туреччини «в обох таборах» мала б свої переваги і для Заходу. Розширюючи коло партнерів, Анкара прагне посилити свій вплив у різних регіонах світу, проводячи «сеанс одночасної гри» відразу на кількох шахівницях. Можливість стати частиною незахідного альянсу і водночас зберегти членство в НАТО дозволяє Туреччині претендувати на місце одного з «полюсів» у новому багатополярному світі, який має замінити нинішню систему на чолі з США. держави. Відоме гасло Ердогана «Світ – це більше, ніж п'ять країн» (постійних членів Ради Безпеки ООН) не тільки відображає прагнення країн умовного Глобального Півдня мати більше представництва в міжнародних організаціях, а й добре перегукується з Росією та Китаєм. наративи про необхідність боротьби з «американською гегемонією», створення спільної ідеологічної платформи для всіх учасників БРІКС. Але відверта антиамериканська риторика жодним чином не заважає турецькому керівництву послідовно вибудовувати політичний діалог і військово-технічне співробітництво з США та іншими західними партнерами. Крім того, турецькі експерти підкреслюють, що одночасна присутність Туреччини «в обох таборах» мала б свої переваги і для Заходу. Зокрема, Анкара могла б відігравати роль свого роду «друга серед чужих», проводячи човникову дипломатію між двома блоками, виступаючи посередником у переговорах і сприяючи деескалації напруженості між НАТО, з одного боку, та Іраном, Росією. і Китай, з іншого. Не останню роль у цьому контексті відіграє Туреччина в майбутніх переговорах між Києвом і Москвою, якщо або коли вони відбудуться. Наразі Анкара продовжує вміло балансувати між двома країнами, торгуючи (часто в обхід санкцій Заходу) з Росією та розвиваючи співпрацю в оборонному секторі та стратегічних галузях промисловості з Україною. Міркування власної безпеки вимагають від Туреччини не допустити перемоги Росії; її геополітичні розрахунки та економічні інтереси не дозволяють Росії катастрофічно програти [4, С. 4].

І хоча потенційне членство країни в БРІКС несе значні ризики для України (нагадаємо, що нині найбільшими покупцями російської «морської»

нафти є Туреччина, Індія та Китай), принципів змін у політиці Анкари щодо України очікувати не варто. Крим є і залишиться українським для Туреччини. Не тільки тому, що це встановлено нормами міжнародного права, а тому, що цього вимагають довгострокові інтереси Туреччини в Чорному морі.

Таким чином, перспективи розвитку сучасної зовнішньо-політичної ситуації Туреччини мають багатогранне та складне переплетіння економічних та геополітичних інтересів в регіоні, враховуючи не тільки інтереси держави, і її зацікавленості керівників країни, насамперед Р. Ердогана. Роль Південного Кавказу у формуванні зовнішньополітичних стратегій та планів є дуже важливою, оскільки має стратегічне значення для Туреччини з огляду на можливість бути на вістрі енергетичної безпеки Європи та впливати на геополітичну ситуацію загалом.

Висновки до розділу 3

Відносини Туреччини з країнами Південного Кавказу необхідно розглядати, насамперед, через призму регіональних та геополітичних інтересів в даному регіоні. Стратегічні відносини Південного Кавказу мають пріоритетне значення для Туреччини з огляду на економічні та політичні можливості. Враховуючи участь Туреччини та інтереси держав регіону, їхню позицію відносно Азербайджану, Вірменії та Грузії формують загальне бачення регіональної політики в зоні Каспійського моря. Тут переплітається низка важливих питань, які створюють умови для перспективної співпраці держав з можливістю конфлікту інтересів.

Туреччина провадить активну та стабільну зовнішню політику в регіоні. Незважаючи на всі зовнішні та внутрішні виклики вона спромоглася зміцнити та сформувані власний курс зовнішньої політики, визначивши цілі та пріоритети. У результаті інтенсивної співпраці з міжнародними організаціями, економічної, енергетичної та воєнної співпраці, Туреччина стала об'єктом зацікавленості глобальних акторів, зважаючи на вигідне, стратегічне розташування. Співпраця із США, ЄС у Каспійському регіоні має вагоме

значення для всіх сторін. Така дипломатія має низку переваг та можливостей.

Туреччина вибудовує своє зовнішньополітичну доктрину виключно на основі неупередженої раціональної оцінки національних інтересів держави, а також позицій країн регіону щодо співпраці та економічного розвитку. Слід уникати вибудови регіональної політики в парадигмі протистояння демократій та авторитарних режимів. Врешті решт відносно демократична Вірменія залишається в сфері впливу РФ, натомість Азербайджан, політичний режим якого стає об'єктом жорсткої критики з боку Заходу, підтримує Туреччину.

Певні партнери, передусім Франція, намагається просувати вірменські інтереси, в тому числі наполягає встановленні добросусідських стосунків, а також натякає на наявності паралелей між агресією РФ проти України та вірмено-азербайджанським конфліктом. Необхідно протидіяти будь-яким спробам залучити інші держави до ескалації конфліктних питань на теренах Південного Кавказу.

Ще однією важливою сферою було співробітництво в урегулюванні конфлікту в Нагірному-Карабасі. Туреччина намагалась відстояти позицію Азербайджану і на дипломатичному, і на політичному, і на військовому полі, оскільки працювала у складі мінської групи, відстоювала територіальну цілісність країни та надавала зброю й проводила навчання для азербайджанських військових. Скоріш за все без підтримки Туреччини не було б такої блискучої перемоги.

ВИСНОВКИ

Особливостями формування сучасної зовнішньої політики Туреччини є: позиціонування країни як впливового глобального гравця; відхід від політизації міжнародних відносин; пріоритетність економічних інтересів у побудові відносин, їх прагматизація; активна участь у вирішенні питань безпеки; розробка концепцій розвитку нового світового порядку.

Для зовнішньої політики Туреччини характерне вміння визначати пріоритетні напрямки, визначати прагматичні завдання та виробляти ефективну політику їх реалізації. На сучасному етапі Туреччина позиціонує себе як регіональний лідер і країна, яка прагне стати значущим глобальним гравцем. Політику сучасної Туреччини не можна розглядати ні як зміну орієнтації («зміщення осі»), ні як відродження імперських традицій. Вона спрямована на розвиток відносин з тими регіонами світу, де країна має свої політичні, економічні, безпекові та інші інтереси.

Перетворення Туреччини на «центральною» і «торговельною» країною дає їй можливість позиціонувати себе як важливого регіонального та позарегіонального актора, бути посередником у вирішенні нагальних питань у різних сферах відносин, стати донором ініціатива та економічна допомога. Цьому також сприяє економічне піднесення Туреччини, поява в країні «анатолійських тигрів», що, відповідно, потребує розширення ринків збуту турецької продукції. Великий вплив на формування, спрямованість і практичну реалізацію зовнішньої політики Туреччини має поняття «стратегічна глибина». Більшість аналітиків і вчених оцінюють його як претензійне. Проте час показав, що, реалізуючи виважену політику, як внутрішню, так і зовнішню, уряд Р. Ердогана зумів досягти значних результатів, зокрема посилити свою регіональну вагу та стати ініціатором багатьох позитивних процесів на міжнародній арені, розширити зону власних інтересів і діапазон партнерських відносин.

Таким чином, трансформація системи регіональних відносин між

державами південно-кавказького регіону сприяє формуванню нових перспективних пріоритетів, зокрема, підтримці дво- та багатосторонніх відносин, посиленню економічного впливу та спроб зайняти позицію регіонального лідера в регіоні кожною із країн спираючись на підтримку країн-партнерів. Динаміка розвитку зовнішньополітичних пріоритетів Грузії та Азербайджану є особливою, причиною чого є зростання значення Чорноморсько-Каспійського регіону.

Фактично наразі сторони співпрацюють у тих сферах взаємодії, які становлять для них взаємний інтерес. Переговорний процес, який розпочався щодо зміни формату дво- та багатосторонніх відносин на основі підписання нових документів, повністю відповідає стратегічним планам Азербайджану та Грузії і спрямований на включення в партнерські відносини з Європейським Союзом, США тих питань, які в майбутньому можуть захистити країни від зовнішньополітичних турбулентностей на регіональному чи глобальному рівнях – питання забезпечення безпеки сторін, енергетичні пріоритети, економічне співробітництво.

Відносини між Туреччиною, Вірменією, Грузією, ЄС, США та Азербайджаном у контексті регіональної політики Каспійського регіону зумовлені активною співпрацею. Стратегічні відносини з такими центрами сили, як США, мають пріоритетне значення для Азербайджану з огляду на економічні та політичні можливості. Враховуючи участь та інтереси держав регіону, їх позиція щодо Азербайджану та США формує загальне бачення регіональної політики в зоні Каспійського моря. Тут переплітається ряд важливих питань, які створюють умови для перспективної співпраці держав з можливістю конфлікту інтересів. Азербайджанська Республіка проводить активну і стабільну зовнішню політику в регіоні спираючись на позицію сили та відчуваючи реальну підтримку союзників. Незважаючи на всі зовнішні та внутрішні виклики за період незалежності, державі вдалося зміцнити та сформувати власний зовнішньополітичний курс, визначивши цілі та пріоритети. У результаті інтенсивної співпраці з міжнародними організаціями,

економічного, енергетичного та військового співробітництва держава стала об'єктом інтересу глобальних акторів, враховуючи її вигідне стратегічне розташування. Співпраця Азербайджану зі Сполученими Штатами в Каспійському регіоні має велике значення для обох сторін. Така дипломатія має ряд переваг і можливостей.

Відносини Туреччини з країнами Південного Кавказу необхідно розглядати, насамперед, через призму регіональних та геополітичних інтересів в даному регіоні. Стратегічні відносини Південного Кавказу мають пріоритетне значення для Туреччини з огляду на економічні та політичні можливості. Враховуючи участь Туреччини та інтереси держав регіону, їхню позицію відносно Азербайджану, Вірменії та Грузії формують загальне бачення регіональної політики в зоні Каспійського моря. Тут переплітається низка важливих питань, які створюють умови для перспективної співпраці держав з можливістю конфлікту інтересів.

Туреччина провадить активну та стабільну зовнішню політику в регіоні. Незважаючи на всі зовнішні та внутрішні виклики вона спромоглася зміцнити та сформувані власний курс зовнішньої політики, визначивши цілі та пріоритети. У результаті інтенсивної співпраці з міжнародними організаціями, економічної, енергетичної та воєнної співпраці, Туреччина стала об'єктом зацікавленості глобальних акторів, зважаючи на вигідне, стратегічне розташування. Співпраця із США, ЄС у Каспійському регіоні має вагоме значення для всіх сторін. Така дипломатія має низку переваг та можливостей.

Туреччина вибудовує своє зовнішньополітичну доктрину виключно на основі неупередженої раціональної оцінки національних інтересів держави, а також позицій країн регіону щодо співпраці та економічного розвитку. Слід уникати вибудови регіональної політики в парадигмі протистояння демократій та авторитарних режимів. Врешті решт відносно демократична Вірменія залишається в сфері впливу РФ, натомість Азербайджан, політичний режим якого стає об'єктом жорсткої критики з боку Заходу, підтримує Туреччину.

Певні партнери, передусім Франція, намагається просувати вірменські

інтереси, в тому числі наполягає встановленні добросусідських стосунків, а також натякає на наявності паралелей між агресією РФ проти України та вірмено-азербайджанським конфліктом. Необхідно протидіяти будь-яким спробам залучити інші держави до ескалації конфліктних питань на теренах Південного Кавказу.

Ще однією важливою сферою було співробітництво в урегулюванні конфлікту в Нагірному-Карабасі. Туреччина намагалась відстояти позицію Азербайджану і на дипломатичному, і на політичному, і на військовому полі, оскільки працювала у складі мінської групи, відстоювала територіальну цілісність країни та надавала зброю й проводила навчання для азербайджанських військових. Скоріш за все без підтримки Туреччини не було б такої блискучої перемоги.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авдєєв О. Суспільно-політичні процеси в країнах південного Кавказу в умовах ослаблення російського впливу в регіоні. URL: https://analytics.intsecurity.org/wp-content/uploads/2023/06/Ukr_CIS_04_South-Caucasus.pdf
2. Алієв М.М. Зовнішня політика Туреччини наприкінці 90-х рр. ХХ ст. - на початку ХХІ ст. URL: <https://vmv.kyumu.edu.ua/series/vmv/vipusk9/06.pdf>
3. Варбанець П. Пріоритети нової зовнішньої політики Анкари: Туреччина на шляху до регіонального лідерства. «Східний світ» (К.), 2001, № 1. С. 46-51. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=SkhS_2011_1_10
4. Габер Є. Зовнішня політика all inclusive. Зовнішня політика та безпека. URL: <https://www.ipg-journal.io/ua/rubriki/zovnishnja-politika-ta-bezpeka/zovnishnja-politika-all-inclusive-2284/>
5. Демчишак Р. Основні напрями та пріоритети зовнішньої політики Туреччини в період президенства Реджепа Ердогана. Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2020. Випуск 30, с. 130-136. URL: http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/30_2020/20.pdf
6. Дорошко М.С. Геополітичні інтереси та зовнішня політика держав пострадянського простору / М.С. Дорошко. - К. : Ніка-центр, 2011.- 228 с.
7. Дорошко М.С., Шпакова Н.В. Геополітичне середовище та геополітична орієнтація країн СНД: Навч. посіб. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-cat-148.html>
8. Дуднік О. Особливості та специфіка зовнішньої політики Республіки Азербайджан в роки незалежності. Вісник Київського міжнародного університету. Київ : КиМУ, 2005. Вип. 4. URL: <http://www.kyumu.edu.ua/vmv/v/04/dudnik.htm>
9. Дуднік О.Я. Зовнішня політика республіки Грузія в контексті сучасної геополітичної ситуації. URL: <https://vmv.kyumu.edu.ua/series/vmv/vipusk3/4.pdf>
10. Дуднік О.Я., Черніков І.Ф. Туреччина. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Turechchyna

11. Зовнішня політика країн СНД / Укл. Чістякова І. М., Білоусов О. С., Кудлай І. В., Бабіна В. О., Моїсеєва Т. М., Латишева В. В. Одеса: ДУ «Одеська політехніка», 2021. 219 с.
12. Івасечко О., Хівренко Д. Особливості зовнішньої політики турецької республіки в контексті російсько-української війни. Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії. 2023. Випуск 47, с. 222-232. URL: http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/47_2023/28.pdf
13. Коврик-Токар, Л. (2020). Особливості зовнішньополітичної стратегії Турецької Республіки у регіоні Південного Кавказу на сучасному етапі у контексті взаємовідносин з Азербайджаном і Вірменією. Історико-політичні проблеми сучасного світу, (42), 46–56.
14. Копчак В. Внутрішньополітичні аспекти 44-денної війни за Карабах: інтереси та політика протиборчих сторін, ключових зовнішніх акторів. Залагодження заморожених конфліктів: досвід Другої Карабаської війни та її уроки для України. К., 2022. С. 40-41.
15. Котелянець О.О. Південний Кавказ у зовнішньополітичних та безпекових стратегіях ЄС, США та НАТО. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kotelianets_Olha/Pivdennyi_Kavkaz_u_zovnishnopolitychnykh_ta_bezpekovykh_stratēhiakh_YeS_SShA_ta_NATO.pdf?
16. Кучеренко Е. Нова зовнішня політика Туреччини: передумови, особливості та уроки для України. Аналітичний центр ADASTRA. URL: https://adastra.org.ua/blog/nova-zovnishnya-politika-turechchini-peredumovi-osoblivosti-ta-uroki-dlya-ukrayini_1
17. Мавріна О. Стратегічне партнерство в зовнішньополітичній практиці Туреччини. *Сходознавство*. 2012. № 59. С. 48-81. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Skhodoz_2012_59_8.
18. Магмудов Я. Переможний хід ідей Гейдара Алієва. К., 2013. 260 с.
19. Майстренко Ю.І. Особливості становлення Азербайджано-турецьких відносин: втрати та здобутки. Науковий журнал «Політикус». Випуск 3. 2022. С. 83–89. URL: http://politicus.od.ua/3_2022/13.pdf
20. Мачарадзе В.В. «Революція троянд» у Грузії та її наслідки. *Сходознавство*. Актуальність та перспективи. Матеріали I Міжнародної науково-методичної конференції, 20 березня 2020 р. - Х. : ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2020. - 258 с. С. 181-184
21. Мачуський В. Витоки та еволюція грузино-осетинського конфлікту. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. 2012. № 1. С. 132-143.
22. Машевський О. Вплив європейської інтеграції на формування зовнішньої політики Турецької республіки. *Європейські історичні студії* :

- електронний журнал. URL: <http://eustudies.history.knu.ua/oleg-mashevskiy-andrij-bojko-vplyv-yevropejskoyi-integratsiyi-na-formuvannya-zovnishnoyi-polityky-turetskoyi-respubliky>
23. Мощенко О. Пріоритетні напрями зовнішньої політики Туреччини у Близькосхідному регіоні. *Стратегічні пріоритети*. 2013. № 4. С. 183-191. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/spa_2013_4_26
 24. Мустафазаде П.Т. Зовнішньополітичні відносини Азербайджану та США в каспійському регіоні. Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини. 2019. Випуск 46. С. 182-188. URL: <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/intrel/article/view/10396/10496>
 25. Мустафазаде П.Т. Основні пріоритети зовнішньої політики Азербайджану в Каспійському регіоні. Журнал науковий огляд № 6(78), 2021. URL: <https://naukajournal.org/index.php/naukajournal/article/view/2414>
 26. Мхитарян Н.І. Особливості формування сучасної зовнішньої політики Туреччини. *Стратегічні пріоритети*. № 1 (22), 2012. С. 177-183. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/29169/1/SP_1_2012.pdf#page=177
 27. Мхитарян Н.І. Турецько-азербайджанське співробітництво в рамках інтеграційних проєктів пострадянського простору: стан та перспективи. URL: <https://elibrary.ivinas.gov.ua/6209/1/%D0%9C%D1%85%D0%B8%D1%82%D0%B0%D1%80%D1%8F%D0%BD%20%D0%9D.%D0%86.%20%D0%A2%D1%83%D1%80%D0%B5%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%BE-%D0%B0%D0%B7%D0%B5%D1%80%D0%B1%D0%B0%D0%B9%D0%B4%D0%B6%D0%B0%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B5%20%D1%81%D0%BF%D1%96%D0%B2%D1%80%D0%BE%D0%B1%D1%96%D1%82%D0%BD%D0%B8%D1%86%D1%82%D0%B2%D0%BE%20%D0%B2%20%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%BA%D0%B0%D1%85%20%D1%96%D0%BD%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B8%D1%85.pdf>
 28. Організація Об'єднаних Націй. URL: <http://www.un.org>
 29. Рагімов Е. Особливості політичної модернізації в Азербайджані. *Політичний менеджмент*. 2008. № 5. С. 53-59.
 30. Стародуб Т. С., Сапицька І. І. Нові підходи до формування системи регіональної безпеки у чорноморсько-каспійському регіоні. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Starodub_Tetiana/Novi_pidkhody_do_formuvanni_a_systemy_rehionalnoi_bezpeky_u_Chornomorsko-Kaspiiskomu_rehioni.pdf?
 31. Сухіашвілі Д.Т. Зовнішня політика Грузії в контексті євроінтеграції : автореф. дис. канд. політ, наук / Сухіашвілі Давід Тарієлович. – Одеса,

2013. – 17 с.
- 32.Ткаченко І.В. Економічні засади зовнішньої політики незалежного Азербайджану // Засади зовнішньої політики пострадянських країн: цивілізаційні, геополітичні та соціально-економічні аспекти: зб. наук. пр. / Нац. акад. наук України, Держ. установа «Ін-т всесвіт. історії НАН України»; [за заг. ред. А. Г. Бульвінського]. - Київ : Ін-т всесвітньої історії НАН України, 2021. 287 с. С. 258-272.
 - 33.Удовиченко П.П. З історії зовнішньої політики УРСР (1919–1922 рр.). К., 1957.
 - 34.Фощан, Я.І. (2023) Зовнішня політика Грузії в історичній ретроспективі. In: Історичні основи зовнішньополітичного курсу пострадянських країн: монографія / за редакцією кандидата історичних наук, доцента А.Г. Бульвінського; передмова доктора історичних наук, професора, член-кореспондента НАН України А.І. Кудряченка; ДУ «Інститут в. Київ : ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2023, с. 374-395.
 - 35.Худолій А. О. Зовнішня політика Туреччини на Близькому Сході. Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса, Сер.: Політичні науки. 2017. С. 34-42.
 - 36.Ціватий В.Г. Зовнішня політика і дипломатія Грузії в умовах глобалізації / Вячеслав Ціватий // Україна дипломатична. - К., 2012. - С. 469-485.
 - 37.Чубрикова О. Зовнішньополітична стратегія Туреччини до 2023 р. у програмних документах Партії справедливості та розвитку. *Вісник Черкаського університету. Серія «Історичні науки»*. 2013. № 29. С. 26-31. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchui_2013_29_7
 - 38.Чубрикова О. О. Принципи та ідеологія зовнішньої політики Аталюрка у контексті сучасної зовнішньої політики Туреччини. Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету, 2015, вип. 44, том 2. С. 153-156. URL: https://old.istznu.org/dc/file.php?host_id=1&path=/page/issues/44/31_2.pdf
 - 39.Actions on the Lachin Corridor. US Department of State, 23.04.2023. URL: <https://www.state.gov/actions-on-the-lachin-corridor/>
 - 40.Azerbaijan slams flag burning at weightlifting event in Armenia. Al-Jazeera, URL: <https://www.aljazeera.com/sports/2023/4/15/azerbaijan-slams-flag-burning-at-weightlifting-event-in-armenia>
 - 41.Bedwell H., Abelsky P. Georgia Wants Russia to Leave Its Land in a Ukraine Peace Deal. Bloomberg, URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2023-02-01/georgia-wants-russia-to-leave-its-land-in-a-ukraine-peacedeal?srnd=premium-europe>
 - 42.Brenda Shaffer. U.S. Policy toward the Caspian Region: Recommendations for

- the Bush Administration. Research Director of the Caspian Studies Program at Harvard University's John F. Kennedy School of Government. - July, 2001.
43. Davutoglu A. Turkey's Zero-Problems Foreign Policy. *Foreign Policy*. 2010. May 20. URL: <http://foreignpolicy.com/2010/05/20/turkeys-zero-problems-foreignpolicy>
 44. Declaration on allied interaction between the Republic of Azerbaijan and the Russian Federation. President.az. 22.02.2022. URL: <https://president.az/en/articles/view/55498>
 45. EU agrees deal with Azerbaijan to double gas exports by 2027. Euronews, 18.07.2022. URL: <https://www.euronews.com/myeurope/2022/07/18/von-der-leyen-heads-to-azerbaijan-to-secure-new-gas-import-deal>
 46. EU condemns Georgia's 'foreign agents' law as protest continue. Euractiv, URL: <https://www.euractiv.com/section/europe-s-east/news/eu-condemns-georgias-foreign-agents-law-as-protest-continue/>
 47. *European Parliament Resolution on Azerbaijan 2015/2840* (adopted 9 September 2015) URL: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=MOTION&reference=B8-2015-0864&language=EN>
 48. *European Security Strategy - A Secure Europe in a Better World* (adopted 12 December 2003). URL: <https://europa.eu/globalstrategy/en/european-security-strategy-secure-europe-better-world>
 49. Foreign Minister Elmar Mammadyarov's interview to "The Business Year" journal (2016) - <http://www.mfa.gov.az/news/909/3765>
 50. Grigoriadis I. The Davutoglu Doctrine and Turkish Foreign Policy. April 2010. 12 p. URL: <http://www.eliamep.gr/wp-content/uploads/2010/05/%CE%9A%CE%95%CE%99%CE%9>
 51. Gulgiz Dadashova. «Tehran Ready to Supply Azerbaijani Oil to Persian Gulf». AzerNews. August 4, 2015 [Electronic resource]. - Access mode : http://www.azernews.az/oil_and_gas/86334.html.
 52. Hamalian S. Can football help normalise relations between Armenia and Turkey? Euronews, URL: <https://www.euronews.com/2023/03/24/can-football-help-normalise-relations-between-armenia-and-turkey>
 53. Hssnov Ə. M. Azərbaycanın geosiyasoti. Dorslik. - Bakı, «Zordabi LTD». - MMC, 2015. - C. 261.
 54. Inessa Baban, Zaur Shiriyeu. The U.S South Caucasus strategy and Azerbaijan // *Turkish Policy Quarterly*. - P. 102 [Electronic resource]. - Access mode : <http://www.turkishpolicy.com/dosyalar/files/93-103.pdf>.
 55. Luke Coffey. A Secure and Stable Caspian Sea Is in America's Interest // *The heritage foundation*. - December 4, 2015 [Electronic resource]. - Access mode :

<http://www.heritage.org/research/reports/2015/12/a-secure-and-stable-caspian-sea-is-in-americas-interest>.

- 56.Məmmədov N. (2013) Xarici siyasət: relliqlar və gələcəyə baxış. Bakı: Qanun.
- 57.Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Turkey : Article by Ahmet Davutoglu H.E. published in Foreign Policy magazine. URL: http://www.mfa.gov.tr/article-by-h_e_-ahmet-davutoglu-published-in-foreign-policy-magazine-usa_-on-20-may-2010.en.mfa
- 58.Mkrtchian A. Armenia Confirms Non-Participation In U.S.-Led Drills. Azatutyun.am,. URL: <https://www.azatutyun.am/a/32354054.html>
- 59.National Public Opinion Survey of Residents of Georgia, March 2023. International Republican Institute, URL: <https://www.iri.org/resources/national-public-opinion-survey-of-residents-of-georgia-march-2023/>
- 60.No:220/23, Statement on establishment of the border checkpoint by the Republic of Azerbaijan at the starting point of the LachinKhankandi road (EN/RU). Republic of Azerbaijan Ministry of Foreign Affairs, 23.04.2023. URL: <https://mfa.gov.az/en/news/no22023?fbclid=IwAR1QH3h5GoW8iNYCeDLu2TuNyxCKjbP5fGISy1QB1sEX4zVbET-ZoumVbMs>
- 61.Prezident İlham Əliyev Münxen Təhlükəsizlik Konfransı çərçivəsində enerji təhlükəsizliyinə dair “dəyirmimasa”da iştirak edib: 12.02.2016. [Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsinin Prezident Kitabxanası]. – S. 45.
- 62.Public Opinion Survey Residents of Georgia, September 2022. International Republican Institute. URL: https://www.iri.org/wpcontent/uploads/2022/11/IRI-Poll-Presentation-Georgia-September2022_Final.pdf
- 63.Qaraşova S. (2018) ABŞ – Rusya: postsovet məkanı uğrunda mübarizə. – Bakı: Sada.
- 64.Shusha Declaration on Allied Relations between the Republic of Azerbaijan and the Republic of Turkey (Full Text). Avim.org.tr. 17 June 2021, URL: <https://avim.org.tr/en/Bulten/SHUSHA-DECLARATION-ON-ALLIED-RELATIONS-BETWEEN-THEREPUBLIC-OF-AZERBAIJAN-AND-THE-REPUBLIC-OF-TURKEY-FULL-TEXT>
- 65.Statement by President of the Republic of Azerbaijan, Prime Minister of the Republic of Armenia and President of the Russian Federation. Kremlin.ru. 10.11.2020. URL: <http://en.kremlin.ru/events/president/news/64384>
- 66.Statement by President of the Republic of Azerbaijan, Prime Minister of the Republic of Armenia and President of the Russian Federation. Kremlin.ru. 10.11.2020. URL: <http://en.kremlin.ru/events/president/news/64384>
- 67.Swanson A., Stevis-Gridneff M. Russia Is Importing Western Weapons Technology, Bypassing Sanctions. The New York Times. URL:

https://www.nytimes.com/2023/04/18/business/economy/us-russia-chipssanctions.html?fbclid=IwAR0b0hv1tVh5OIICjl_Ui6MLInwQwmf-gPy8sjhGAGWu6RlHIvfXt-sL7XU

68. Türk Dış Politikası, 1919 - 1980. Cilt 1. [Editör: Oran B.] - istanbul: iletişim Yayinlari, 2001. - s. 256.
69. Turkish Foreign Minister Hakan Fidan said on Wednesday Ankara was looking to diversify its options regarding global alliances, bringing up long-running ambitions for EU membership. URL: <https://www.euronews.com/2024/09/19/turkey-wouldnt-be-interested-in-brics-if-it-was-an-eu-member-state-foreign-minister-says>

ДОДАТКИ

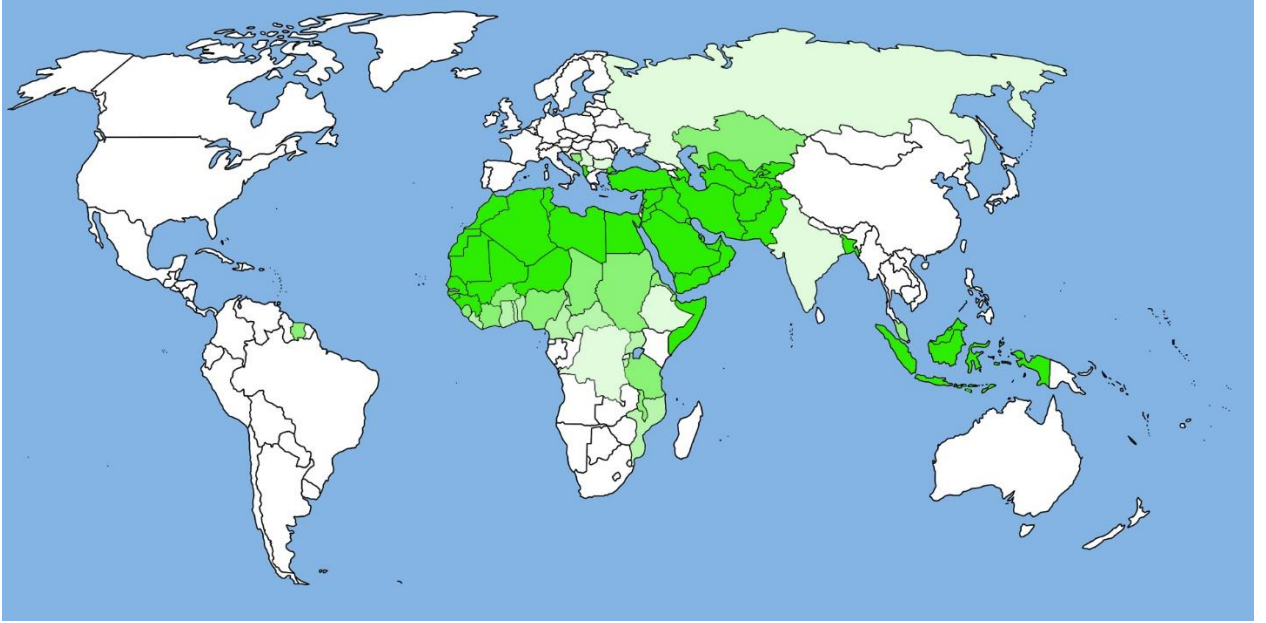
Реджеп Таїп Ердоган Президент Туреччини

Територія Туреччини, населена переважно курдською меншиною

Тюркські народи світу

Ісламський світ